

EUGENIUSZ MOCZUK

<https://orcid.org/0000-0002-5447-6966>

Politechnika Rzeszowska, Katedra Nauk Humanistycznych i Społecznych

DOROTA KAMUDA

<https://orcid.org/0000-0002-4415-527X>

Politechnika Rzeszowska, Katedra Prawa i Administracji

ARKADIUSZ LEŚNIAK-MOCZUK

<https://orcid.org/0000-0001-7758-5519>

Pedagogium – Wyższa Szkoła Nauk Społecznych w Warszawie, Wydział Nauk Społecznych

Plagiat jako forma braku poszanowania praw autorskich pracowników nauki Perspektywa wiktymologiczna

Plagiarism as a form of disrespect for academics' copyright A victimological perspective

ABSTRAKT: Patologia w środowisku akademickim nie jest zjawiskiem odosobnionym. Różnorodne zjawiska dysfunkcyjne, które pojawiają się w tej społeczności, obejmując wiele zachowań, nie mają nic wspólnego z prawdą naukową czy etosem uczonego. Jedną z takich sytuacji jest zjawisko plagiatu w nauce, na którego genezę składają się liczne czynniki mające charakter instytucjonalny, instytucjonalno-organizacyjny, grupowy i indywidualny. I mimo istnienia odpowiednich przepisów prawa, które mówią o prawie autorskim, własności intelektualnej, czy o przywłaszczaniu sobie autorstwa albo wprowadzaniu w błąd co do autorstwa całości lub części cudzego utworu, brakuje legalnej definicji plagiatu, a zjawisko to nie zostało nadal wyeliminowane ze współczesnej nauki. W niniejszym opracowaniu dokonano analizy plagiatu z perspektywy wiktymologicznej, prezentując, jakie są odczucia ofiary plagiatu w sytuacji, gdy posiada ona wiedzę o takim zdarzeniu. Wykorzystano tu analityczną metodę jakościową z zakresu socjologii prawa, jaką jest analiza przypadku.

SŁOWA KLUCZOWE: plagiat, patologia nauki, *scoping review*, wiktymologia, *case study*

ABSTRACT: Pathology in the academic community is not an isolated phenomenon. The various dysfunctional phenomena that appear in this community, encompassing many kinds of behaviour, have nothing to do with scientific truth or the ethos of the scholar. One such situation is the phenomenon of plagiarism in science, the genesis of which consists of numerous factors, of an institutional, institutional-organisational, group and individual nature. And in spite of the existence of relevant laws that speak of copyright, intellectual property, or misappropriation of authorship or misrepresentation of authorship of all or part of another's work, there is no legal definition of plagiarism, and the phenomenon has still not been eliminated from contemporary science. This study analyses plagiarism from a victimological perspective, presenting what a victim of plagiarism feels when he or she has knowledge of such an incident. It uses a qualitative analytical method from the sociology of law, namely case analysis.

KEYWORDS: plagiarism, pathology of science, scoping review, victimology, case study

1. Wprowadzenie do tematyki

Zgodnie z koncepcją Alexandra von Humboldta reformatorzy systemu edukacji byli przekonani, że istnieje coś takiego jak duch nauki, czyli więź, która łączy wszystkie nauki, a ten, kto jest „prześląknięty” tym duchem, jest człowiekiem etycznym¹. To uczeni winni dbać o prawdę naukową, która „ma charakter etyczny i epistemiczny zarazem. Ma być ona efektem wyłącznie takiego sposobu dociekań oraz takiego sposobu prezentacji, który w modelu normalnego życia naukowego akceptowany jest przez społeczność ludzi zawodowo i moralnie odpowiedzialnych za stan wiedzy naukowej”².

Na mocy tego paradygmatu osoby zajmujące się nauką dążą do osiągnięcia prawdy naukowej³, a samo pojęcie prawdy naukowej – mimo tego, że jest wielo-

¹ K. Sauerland, *Idea uniwersytetu. Aktualność tradycji Humboldta?*, „Przegląd Pedagogiczny” 2008, nr 1, s. 34.

² M. Fudalej, *Patologia życia naukowego*, w: *Socjologia nauki. Zarys problematyki*, red. Z. Krawczyk, COM SNP, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1990, s. 220.

³ Dyskusja na temat prawdy w nauce prowadzona jest od wieków. Współcześnie literatura przedmiotu jest bardzo rozległa, więc trudno jest podać jedną, wiodącą definicję. Patrz m.in.: P. Coveney, R. Highfield, *Granice złożoności. Poszukiwania porządku w chaotycznym świecie*, przeł. P. Amsterdamski, Prószyński i S-ka, Warszawa 1997; A.F. Chalmers, *Czym jest to, co zwiemy nauką? Rozważania o naturze, statusie i metodach nauki. Wprowadzenie do współczesnej filozofii nauki*, przeł. A. Chmielewski, Siedmioróg, Wrocław 1997; B. Chwedeńczuk, *Spór o naturę prawdy*, PIW, Warszawa 1984; M. Heller, *Filozofia nauki*, Copernicus Center Press, Kraków 2016; Idem, *Filozofia nauki. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Petrus, Warszawa 2011; W. Krajewski, *Prawa nauki. Przegląd zagadnień metodologicznych i filozoficznych*, Książka i Wiedza, Warszawa 1998; B.R. Kuc, *Funkcje nauki. Wstęp do metodologii. Nauka nie jest grą*, Wydawnictwo TPM, Warszawa 2012; K.R. Popper, *Mit schematu pojęciowego. W obronie nauki i racjonalności*, przeł. B. Chwedeńczuk, Książka i Wiedza, Warszawa 1997; K.R. Popper, *Wiedza obiektywna. Ewolucyjna teoria epistemologiczna*, przeł. A. Chmielewski, Wydawnictwo

znaczne – jest spuścizną dorobku Humboldtowskiego. Jeden z klasyków epistemologii, Karl R. Popper, wskazywał, że prawda naukowa to przekonania oparte na faktach i dowodach, które zostały zinstytucjonalizowane przez naukę, stały się dyscyplinami naukowymi i zostały potwierdzone przez naukowe metody badawcze⁴. Z kolei Thomas S. Kuhn uznał, że prawda naukowa jest procesem poszukiwania, testowania i weryfikowania hipotez, które prowadzą do ustalenia jednoznacznych faktów oraz prawidłowości⁵. Autor ten twierdził, że postęp nauki to nie tylko stopniowe dochodzenie do prawdy, ale proces odchodzenia od szeroko rozumianej nieprawdy na rzecz teorii adekwatnych. Wówczas stary paradygmat naukowy jest odrzucany, a nowy paradygmat staje się nauką aktualną⁶. Według Imre Lakatosa prawda naukowa polega na krytycznej ocenie i analizie danych, badań oraz dowodów, które stanowią podstawę teorii naukowych⁷, a zdaniem Paula K. Feyerabenda przez wieki wiedza prawdziwa oznaczała wiedzę sprawdzoną, udowodnioną, powstałą dzięki ludzkiemu intelektowi, ludzkim możliwościom zmysłowym. Ludzka mądrość (i intelekt) nie pozwalała na dopuszczanie do siebie niesprawdzonych tez i była w stanie ustalić, czy istnieją różnice między niesprawdzonymi spekulacjami a ustaloną wiedzą⁸.

Kolejną kwestią jest zagadnienie ethosu zawodowego uczonego. Należy przy tym zaznaczyć, że istnieje związek między prawdą naukową a ethosem zawodowym uczonego, co jest kluczowym elementem etyki i profesjonalizmu w świecie nauki. Prawda naukowa stanowi fundament, na którym opiera się praca każdego uczonego, i jest nierozzerwalnie związana z jego ethosem zawodowym⁹. Jak pisze Alicja Żywczok, „stosunek do prawdy jest w życiu ludzi nauki relacją szczególną. Dążąc

Naukowe PWN, Warszawa 2022; J. Woleński, *Epistemologia. Poznanie. Prawda. Wiedza. Realizm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2022.

⁴ K.R. Popper, *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*, Routledge Taylor & Francis Group, London–New York 1963 (reprint w 2004 r.), s. 291–302.

⁵ T.S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press, Chicago 1962, s. 23–34.

⁶ T.S. Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, PWN, Warszawa 1968, s. 3.

⁷ I. Lakatos, *Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes*, in: *Criticism and the Growth of Knowledge*, eds. I. Lakatos, A. Musgrave, Cambridge University Press, Cambridge 1970, s. 91–196.

⁸ P.K. Feyerabend, *Consolations for the Specialist*, in: *Criticism and the Growth of Knowledge...*, s. 197–230.

⁹ Tematyce prawdy naukowej i jej związku z ethosem pracy uczonego poświęcono sporo publikacji naukowych. Patrz m.in.: J. Dudek, *Sumienie naukowe i kryzys niezależności uczonych*, „Rocznik Lubuski” 2020, t. 46, cz. 1, s. 203–218; P. Kitcher, *Science, Truth, and Democracy*, Oxford University Press, Oxford 2001; A. Przyłuska-Fiszler, *Etyka badań naukowych – od etosu do regulacji*, „Postępy Rehabilitacji” 2012, nr 4, s. 15–21; D.B. Resnik, *The Ethics of Science. An Introduction*, Routledge, London–New York 2005; A.E. Shamoo, D.B. Resnik, *Responsible Conduct of Research*, Oxford University Press, Oxford 2015; A. Żukiewicz, *Spółeczny ethos uczonych a procesy „zrzedniczenia” nauki*, „Rocznik

do prawdy, poszukują oni zgodności z obiektywną rzeczywistością. Poznawaną przez uczonego rzeczywistością może być niemal wszystko: przedmioty zmysłowe, fakty psychiczne, społeczne, inni ludzie, a także wartości, w tym wartości etyczne. Prawda jest wartością, a nieprawda – antywartością. Prawdopodobność jest moralnie dobra, natomiast kłamstwo – moralnie złe¹⁰.

Jak wskazuje Przemysław Kisiel, ethos to nie tylko zespół wartości i norm uważanych za właściwe ze względów aksjologicznych oraz instrumentalnych, lecz przede wszystkim zespół reguł i wymogów respektowanych w życiu codziennym. Obecność takich norm w codziennych zachowaniach uczonych sprawia, że nie ograniczają się one tylko do postulowania zachowań, lecz odtwarzają rzeczywiste zachowania ludzi nauki¹¹. Autor ten dodaje, że istotnym elementem analizy tej kwestii jest wyraźne rozróżnienie między zagadnieniem ethosu nauki i ethosu uczonego. Ethos nauki jest to orientacja aksjologiczna, która gwarantuje zachowanie tożsamości nauki i poprawność reguł gry o prawdę naukową. Należy postrzegać go jako warunek właściwego funkcjonowania życia naukowego strzegący tożsamości nauki i reguł poznania naukowego. A zatem ethos nauki jest ethosem uczonych właściwie dbających o prawdę naukową. O ile ethos nauki stoi na straży tożsamości nauki i poprawności reguł gry o prawdę naukową, o tyle ethos uczonego to doktrynalnie wyznaczony styl pracy i życia praktykowany w środowisku osób związanych z pracą naukową¹².

I tu pojawia się dylemat analityczny związany z patologią nauki. Humboldtowska idea uniwersytetu stworzyła tylko pozytywny obraz uczonego, człowieka z odpowiednim ethosem zawodowym, o wysokim morale naukowym, dążącego do prawdy naukowej, postępującego zgodnie z etyką uczonego¹³ – jak się jednak ma do tego współczesna patologia nauki (będąca przecież rodzajem kłamstwa naukowego, manipulacją wynikami badań czy stanowiąca inne działania niegodne uczonego) i też jak odnajdują się w niej wszyscy ci, którzy „na skróty”, stosując metody „dopingu” naukowego, wykorzystują plagiat jako swoistą metodę osiągania awansu naukowego. Czy zatem powstał nowy typ uczonego XXI w., który nie tylko nie dąży do prawdy naukowej, ale i korzysta z oszustwa naukowego, tylko po to, aby jak najszybciej osiągać stopnie i tytuły naukowe?

Lubuski” 2018, t. 44, cz. 2, s. 81–92; A. Żywczok, *Wychować człowieka prawdomównego. Koncepcje, badania naukowe, wdrożenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016.

¹⁰ A. Żywczok, *Wychować człowieka prawdomównego...*, s. 37.

¹¹ P. Kisiel, *Ethos nauki i uczonego w świetle koncepcji nauki J. Goćkowskiego*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2011, nr 2 (188), s. 206–207.

¹² Ibidem, s. 207.

¹³ J. Bieliński, A. Tomczyńska, *Etos nauki we współczesnej Polsce*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2019, nr 1–2 (53–54), s. 224–225.

Celem niniejszego opracowania jest odpowiedź na pytanie: czym jest plagiat w świetle literatury przedmiotu, na tle patologii nauki, a także jakie są wiktymologiczne odczucia ofiary plagiatu? Odpowiedź na zadane pytanie jest weryfikowana metodami jakościowymi badań¹⁴, które są wykorzystywane na gruncie socjologii prawa, w tym metoda *scoping review*, a także metoda analizy przypadku (*case study*). Pierwsza z nich, metoda *scoping review* (zwana również metodą analizy przeglądu), nawiązuje do metody dogmatyczno-prawnej¹⁵, wykorzystywanej w prawie. Jest to jakościowa metoda badawcza, która polega na systematycznym przeglądzie literatury przedmiotu w danym zakresie (*systematic literature review*), cechuje się wysokim stopniem formalizmu, jest swoistą „techniką mapowania” odpowiedniej literatury przedmiotu z danej tematyki¹⁶. Druga z metod, nazwana analizą przypadku (*case study*), to jakościowa metoda badawcza, zawierająca analizę pojedynczych sytuacji społecznych. Ma na celu pokazanie pogłębionej analizy zjawiska, a także jego ocenę na przykładzie indywidualnych przypadków¹⁷.

¹⁴ Literatura przedmiotu w tym zakresie jest tak rozległa, że nie jest możliwe zaprezentowanie jednego, wiodącego opracowania. Patrz m.in.: E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, przeł. W. Betkiewicz i in., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003; *Metody badań jakościowych*, red. N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009; C. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, przeł. E. Hornowska, Zysk i S-ka, Poznań 2001; U. Flick, *Jakość w badaniach jakościowych*, przeł. P. Tomanek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011; U. Flick, *Projektowanie badania jakościowego*, przeł. P. Tomanek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010; G. Gibbs, *Analizowanie danych jakościowych*, przeł. M. Brzozowska-Brywczyńska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2023; B. Klepacki, *Wybrane zagadnienia związane z metodologią badań naukowych*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 2009, seria G, t. 96, z. 2, s. 38–46; W.W. Skarbek, *Wybrane zagadnienia metodologii nauk społecznych*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2013; P. Tarka, *Specyfika i komplementarność badań ilościowych i jakościowych*, „Wiadomości Statystyczne” 2017, nr 3 (670), s. 16–27.

¹⁵ O metodzie dogmatyczno-prawnej przeczytać można w opracowaniach: J. Kawa, *Metodologia, metodyka, metoda jako podstawa wywodu naukowego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 21, s. 169–188; J. Leszczyński, *O niezmienności sposobu uprawiania dogmatyki prawa*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2010, t. 81, s. 115–129; E. Schmidt-Asmann, *Dogmatyka prawa administracyjnego. Bilans rozwoju, reformy i przyszłych zadań*, przeł. M. Bochwic-Ivanovska, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2022.

¹⁶ Więcej na ten temat przeczytać można w: E. Moczuk, *Bezpieczeństwo szkolne w ujęciu holistycznym. Analiza zagadnienia na przykładzie badań młodzieży szkolnej Rzeszowa*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2022, s. 109.

¹⁷ D. Jemieliński, *Wprowadzenie. Różnorodność metodologii i narzędzi w badaniach jakościowych*, w: *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*, t. 2, red. D. Jemieliński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. XIII.

2. Plagiat jako przejaw patologii nauki

Rozważania na temat plagiatu rozpocząć można od analizy zagadnienia patologii w nauce, chociaż należy zaznaczyć, że literatura przedmiotu na ten temat jest bardzo obszerna, ale rozproszona w wielu opracowaniach. Dlatego właśnie zastosowano metodę *scoping review*, wyszukując w Google i Google Scholar słowa kluczowe: „patologia w nauce”, „patologia nauki”, „patologia w środowisku naukowym”. Na podstawie kwerendy różnych opracowań można stwierdzić, że patologia nauki to termin odnoszący się do błędów, wad i nieprawidłowości w procesach naukowych, w wyniku czego dochodzi do zakłócenia prawidłowego przebiegu badań naukowych, systemu dydaktycznego, co wpływa negatywnie na jakość i rzetelność badań, a to z kolei podważa system nauki i jego powagę¹⁸. Wśród różnorodnych zjawisk, które charakteryzują ten proceder, wymienić można: a) fałszerstwo naukowe, czyli celowe wprowadzanie fałszywych lub niesprawdzonych informacji albo prezentacja wątpliwych wyników badań naukowych; b) plagiaty, czyli nieuprawnione korzystanie z cudzej myśli naukowej poprzez kopiowanie fragmentów tekstu lub całości pracy naukowej bez wskazania źródła; c) nieprawidłowości etyczne związane z nieuprawnionym wykorzystywaniem ludzi w badaniach naukowych; d) nadużycia finansowe, czyli wykorzystywanie środków finansowych przeznaczonych na badania naukowe w sposób niezgodny z ich przeznaczeniem; e) brak weryfikowalności badań, czyli brak ich krytycznej analizy przez innych naukowców; f) niewłaściwe prowadzenie badań, w tym z powodu błędów w doborze próby badawczej, niewłaściwych metod badawczych lub braku przestrzegania procedur badawczych. Należy także dodać, że badania prowadzone przez Joeri K. Tijdinka, Reinouta Verbeke, Yvo M. Smuldersa w 2012 r. na 5 uczelniach medycznych w Belgii, na populacji 315 flamandzkich uczonych zajmujących się biomedycyną, pokazały, że aż co szósty uczony w ciągu ostatnich 3 lat przed badaniami dopuścił się plagiatu, manipulował danymi albo fabrykował wyniki badań, a aż 72% odczuwało potrzebę oszustwa naukowego po to, aby skutecznie zakończyć prace nad określonym tematem, przy czym istnieje istotność statystyczna między wiekiem osób badanych a nierzetelnością naukową, co oznacza, że im młodsze są osoby, tym częstsza nierzetelność naukowa¹⁹. Daniele Fanelli uważa, że częstotliwość, z jaką naukowcy fabrykują i fałszują dane lub dopuszczają się innych form nierzetelności naukowej, staje się obecnie coraz częściej przedmiotem kontrowersji, tym bar-

¹⁸ Na podstawie: J. Wieczorek, *Etyka i patologie polskiego środowiska akademickiego*, Niezależne Forum Akademickie, Kraków 2010.

¹⁹ J.K. Tijdink, R. Verbeke, Y.M. Smulders, *Publication Pressure and Scientific Misconduct in Medical Scientists*, „Journal of Empirical Research on Human Research Ethics” 2014, vol. 9, no 5, s. 64.

dziej że zniekształcanie wiedzy naukowej poprzez jej „fabrykowanie”, „fałszowanie”, czy „przerabianie” nie jest czymś wyjątkowym. Autor ten zauważa także, iż świat nauki próbuje osłabiać semantycznie określenia związane z patologią nauki, tworząc pojęcia mniej ostre, czyli zamiast nazywać dane zjawisko patologią, wyszukuje słowa klucze, które mają łagodniejszy wydźwięk semantyczny. Przykładem może być pojęcie „fabrykowanie danych”, które nazywane jest „wymyśleniem danych lub przypadków”, określenie „fałszerstwo”, które zastępowane jest frazą: „umyślne zniekształcenie danych lub wyników”, albo słowo „plagiat”, które osłabia się zbitką pojęciową: „kopiowanie idei, danych lub tekstu bez przypisów” lub też „nieuprawnione zapożyczenia”. Oczywiście z naukowego punktu widzenia te dwa pierwsze zjawiska mają szczególny wpływ na naukę, gdyż zniekształcają wiedzę naukową, co jest przestępstwem naukowym, które winno skutkować wykluczeniem takiej osoby ze sfery nauki, ale plagiat nie ma wpływu na prawdę naukową i może być traktowany jako wykroczenie, chociaż ma realny wpływ na kariery osób zaangażowanych w ten proceder, wprowadzając do nauki osoby, które są podatne na fabrykowanie danych czy fałszerstwa²⁰.

Co istotne, coraz większa liczba dowodów nierzetelności naukowej przekonuje, że poznane i osądzone oszustwa w sferze naukowej są tylko „wierzchołkiem góry lodowej”, ale przecież sporo takich przypadków nigdy nie zostaje wykrytych. Jak twierdzi Marcel C. LaFollette, wynika to z tego, że wielu naukowców postrzega to zjawisko jako marginalne, określając je jako działania „kilku zgniłych jabłek”. Taki nieskazitelny obraz nauki opiera się na założeniu, że społeczność naukowa kieruje się normami bezinteresowności i zorganizowanym systemem poszukiwania prawdy naukowej, a nie fałszerstwem, nierzetelnością czy koniunkturalizmem²¹.

W Polsce, jak pokazują dokonania Zespołu do Spraw Dobrych Praktyk Akademickich²², wśród najczęstszych przewinień pracowników nauki w sferze nierzetelności naukowej są: a) niedbalstwo i ignorancja metodologiczna; b) badania pozorne i zbędne; c) nadużycia metodologiczne; d) nierzetelne projektowanie i rozliczanie badań oraz konflikt interesów w procedurach grantowych; e) niezgłaszanie zastrzeżeń i wątpliwości; f) nieinformowanie o nadużyciach; g) niewłaściwe

²⁰ D. Fanelli, *How Many Scientists Fabricate and Falsify Research? A Systematic Review and Meta-Analysis of Survey Data*, “PLoS ONE” 2009, no 4, article e5738.

²¹ M.C. LaFollette, *The Evolution of the “Scientific Misconduct” Issues: An Historical Overview*, “Proceedings of the Society for Experimental Biology and Medicine” 2000, vol. 224, no 4, s. 211–215.

²² Zespół do Spraw Dobrych Praktyk Akademickich powstał na mocy Zarządzenia Nr 14/2011 Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 15 lutego 2011 r. w sprawie powołania Zespołu do Spraw Dobrych Praktyk Akademickich. Na mocy Zarządzenia Nr 59/2014 Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 23 października 2014 r. w sprawie rozwiązania Zespołu do Spraw Dobrych Praktyk Akademickich zespół zakończył swą działalność.

raportowanie o wynikach badań i ich rozliczanie; h) nieposzanowanie własności intelektualnej i nieuczciwość autorska; i) nieuczciwość w dysponowaniu własnym dorobkiem²³.

Widać zatem, że patologia istniejąca w nauce nie jest zjawiskiem odosobnionym, a jej przejawy mają wiele przyczyn. Można tylko zadać pytanie, czym warunkowane są takie sytuacje, a także jakie są tego skutki. Oczywiście przyczyn patologii w sferze naukowej jest wiele, ale można je podzielić na te, które są warunkowane instytucjonalnie, instytucjonalno-organizacyjnie, grupowo i indywidualnie. Każdy z tych poziomów jest poważnym problemem dla nauki i wymaga działań na poziomie instytucjonalnym, organizacyjnym, społecznym i indywidualnym, aby zapewnić nie tylko odpowiednią jakość badań i wiarygodność danych wyników, ale także, aby kształtować nowe pokolenia przyszłych uczonych. Z kolei skutki patologii nauki mogą być następujące: a) prowadzenie badań nieadekwatnych do rzeczywistości, ale istotnych z punktu widzenia socjotechniki lub polityki; b) dopisywanie do badań osób, które z tymi badaniami nie mają nic wspólnego; c) przenoszenie pozytywnych ocen z tytułu pracy naukowej na osoby niemające nic wspólnego z daną pracą badawczą; d) wykorzystywanie pozycji w strukturze władzy, polityki do korzystania z dobrodziejstwa pozytywnych efektów badań²⁴.

Na koniec tego wywodu można dodać za Januszem Goćkowskim, że „nauka jest nauką wedle norm i reguł ustalanych przez uczonych”²⁵, John Ziman dodawał natomiast, że „każdy naukowiec patrzy zarówno swymi własnymi oczami, jak i oczami swoich poprzedników i kolegów. Nigdy nie jest tak, by pojedynczy człowiek przeszedł przez wszystkie ogniwa logiczno-indukcyjnego łańcucha, dokonuje tego grupa ludzi, którzy rozdzielają między siebie pracę, a zarazem nieustannie zazdrośnie śledzą swój wzajemny wkład”²⁶.

Jednym z elementów braku poszanowania dla nauki, etyki i praw autorskich pracowników nauki jest korzystanie bez żadnych ograniczeń z cudzego dorobku naukowego, bez zaznaczania w swoim tekście, kto jest jego autorem. Jest to problem, który dotyka zarówno tych, którzy korzystają z cudzego dorobku naukowego, jak i tych, którzy tworzą swój dorobek i nie mają wiedzy o tym, że jest on im bezprawnie odbierany.

²³ E. Pondel, J. Strojny, W. Tabasz, *Prawo własności intelektualnej*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2013, s. 105–106.

²⁴ M. Fudalej, *Patologia życia naukowego...*, s. 238.

²⁵ J. Goćkowski, *Autorytety świata uczonych*, PIW, Warszawa 1984, s. 279.

²⁶ J. Ziman, *Spółczesność nauki*, PIW, Warszawa 1972, s. 42.

3. Odpowiedzialność prawna pracowników nauki za popełnienie plagiatu

Pojęcie plagiatu jest terminem pozaustawowym, którym piśmiennictwo posługuje się jedynie zwyczajowo, niemniej, jak wskazuje Joanna Błeszyńska-Wysocka, rozróżnia się dwa różne znaczenia tego słowa. W szerokim znaczeniu plagiat ujmowany jest jako zapożyczenie w sferze intelektualnej, a w wąskim – jako przywłaszczenie, przypisanie sobie autorstwa cudzego utworu lub twórczych elementów cudzego utworu w całości lub w części i udostępnienie pod nazwiskiem plagiatora albo w taki sposób, aby wywołać wrażenie, że autorem jest plagiator²⁷.

Odpowiedzialność pracowników nauki za popełnienie plagiatu może być wielotorowa: karna, cywilna i dyscyplinarna. Konsekwencje niezgodnego z prawem zachowania naukowców mogą się kumulować i pociągnięcie do odpowiedzialności prawnej za ten sam czyn na gruncie różnych gałęzi prawnych wzajemnie się nie wyklucza. Najsurowszą odmianę odpowiedzialności prawnej za popełnienie plagiatu stanowi aspekt karnoprawny. Regulacje te znajdują się w ustawie z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych²⁸. Przepis o przywłaszczeniu autorstwa, potocznie zwane plagiatem, uregulowane jest w art. 115 ust. 1 u.p.a.p.p., zgodnie z którym „kto przywłaszcza sobie autorstwo albo wprowadza w błąd co do autorstwa całości lub części cudzego utworu albo artystycznego wykonania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 3”. Przedmiotem ochrony z art. 115 ust. 1 u.p.a.p.p. jest szeroko pojęte prawo do autorstwa utworu, w tym niemajątkowe prawa autorskie. W doktrynie przyjmuje się, że chodzi w szczególności o ochronę „autorstwa, jako przejawu więzi łączącej człowieka z dobrem intelektualnym”²⁹, czy też „prawo do ojcostwa utworu lub artystycznego wykonania”³⁰.

Podmiotem przestępstwa z art. 115 ust. 1 u.p.a.p.p. może być każda osoba fizyczna zdolna do ponoszenia odpowiedzialności karnej (przestępstwo powszechne). Strona podmiotowa przestępstwa z art. 115 ust. 1 u.p.a.p.p. polega na umyślności. W przypadku przywłaszczenia sobie autorstwa cudzego utworu możliwy jest

²⁷ J. Błeszyńska-Wysocka, *Plagiat ukryty i cywilnoprawna odpowiedzialność za jego popełnienie*, w: *Działalność naukowo-dydaktyczna w świetle prawa autorskiego*, red. W. Lis, G. Tylec, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 25.

²⁸ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 2509).

²⁹ A. Niewęglowski, w: *Prawo autorskie. Komentarz*, red. A. Niewęglowski, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 1082.

³⁰ Z. Cwiakalski, B. Górnikowska, w: *Komentarz do ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, w: *Ustawy autorskie. Komentarze*, t. 2, red. R. Markiewicz, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 2145.

jedynie zamiar bezpośredni, z uwagi na to, że sprawca musi świadomie podawać się za jego autora. Natomiast gdy mamy do czynienia z wprowadzeniem w błąd co do autorstwa cudzego utworu, sprawca może działać zarówno z zamiarem bezpośrednim (w sytuacji, gdy chce wprowadzić w błąd), jak i ewentualnym³¹, istnieje tu bowiem możliwość zachowania polegającego na tym, że sprawca godzi się na to, że jego zachowanie wywołało lub utrzymało u innej osoby błędne przekonanie o autorze utworu³². W doktrynie przeważa pogląd, że znamiona przestępstwa wprowadzenia w błąd co do autorstwa utworu nie są realizowane wówczas, gdy sprawca podaje siebie, a nie osobę trzecią jako autora dzieła³³. Niemniej można spotkać stanowisko, że ta forma popełnienia przestępstwa plagiatu zachodzi również w przypadku, jeśli wskazanie przez sprawcę jako autora utworu następuje na własną osobę³⁴.

Strona przedmiotowa przestępstwa z art. 115 ust. 1 u.p.a.p.p. ma charakter wieloodmianowy i polega na przywłaszczeniu autorstwa całości lub części cudzego utworu albo artystycznego wykonania, albo na wprowadzeniu w błąd co do autorstwa całości lub części cudzego utworu albo artystycznego wykonania. Czynności wykonawcze sprawcy przestępstwa plagiatu z art. 115 ust. 1 u.p.a.p.p. mogą dotyczyć całości lub części utworu (artystycznego wykonania) i *de facto* nie ma znaczenia, jak dużej jego części to dotyczy. Według Jana Bleszyńskiego „Do zawłaszczenia może bowiem dojść także w ten sposób, że ukryte zostanie oparcie tworzonego utworu na utworze innej osoby o cechach opracowania, że dojdzie do wykorzystania fragmentów cudzego utworu w rozmiarze cytatów lub przekraczającym rozmiar dopuszczalnych cytatów bez należytego ujawnienia faktu tego wykorzystania, jeżeli ma to prowadzić do wywołania błędnego przekonania odbiorców, że są to oryginalne elementy pracy, w której to wykorzystanie nastąpiło. Bez znaczenia jest także to, czy utwór (praca naukowa), w którym lub z którego doszło do zawłaszczenia autorstwa całości bądź oryginalnych fragmentów cudzego utworu został rozpowszechniony. Wprawdzie dozwolony użytek (np. w zakresie dopuszczalności cytatów) dotyczy jedynie prac rozpowszechnionych, to jednak z prac nie rozpowszechnionych nie wolno korzystać nawet w zakresie cytatów. Jest bowiem fundamentalną zasadą polskiego prawa autorskiego, że wszelkie korzystanie z cudzego utworu może się odbywać jedynie z poszanowaniem praw osobistych”³⁵.

³¹ Por. J. Raglewski, w: *Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz*, red. D. Flisak, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 1419–1420.

³² W. Machała, w: *Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz*, red. W. Machała, R.M. Sarbiński, Wolters Kluwer, Warszawa 2019, s. 1536.

³³ Por. J. Raglewski, w: *Prawo autorskie i prawa pokrewne...*, s. 1419–1420.

³⁴ Zob. Z. Cwiąkański, w: *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*, red. J. Barta, R. Markiewicz, Wolters Kluwer, Warszawa 2011, s. 728–729.

³⁵ J. Bleszyński, *Podstawy prawne i możliwości przeciwdziałania przywłaszczeniu sobie autorstwa cudzej twórczości w pracach dyplomowych i doktorskich*, w: *Raport o zasadach poszanowania autorstwa*

W literaturze przedmiotu utrwalił się pogląd, że dla zaistnienia plagiatu konieczne są trzy elementy: 1) przejęcie z czyjegoś utworu elementów oryginalnych; 2) rozpoznawalność przejętych elementów – nie chodzi tu o proste stwierdzenie faktu przejęcia, i to nawet wtedy, gdyby dotyczyło struktur oryginalnych, lecz „skorzystanie” z tej oryginalności, podszycie się pod nią; 3) oznaczenie cudzego utworu lub jego części własnym nazwiskiem³⁶. Przywłaszczenie cudzego autorstwa może mieć postać plagiatu jawnego lub plagiatu ukrytego. Plagiat jawny polega na przejęciu cudzego utworu w całości lub w znacznej jego części w niezmienionej postaci lub ze zmianami, które są niewielkie. Plagiat ukryty zaś wyraża się w reprodukcji cudzego utworu w istotnych elementach jego treści, lecz w postaci mniej lub bardziej przekształconej³⁷. Czynności sprawcze występku z art. 115 u.p.a.p.p. mogą polegać w szczególności na: a) bezpośrednim kopiowaniu słów kogoś innego jako swoich własnych bez cudzysłowu i bez wskazania źródła tych słów, mimo tego, że wszystkie znaczące frazy, zdania składowe i fragmenty przejęte z innego źródła wymagają cudzysłowu i właściwego odwołania się do źródła, łącznie z podaniem stron jego drukowanej wersji; b) parafrazie dzieł innego autora za pomocą zmiany niektórych słów przy jednoczesnym przekazywaniu takich samych podstawowych uwag poczynionych przez pierwotnego autora bez odpowiedniego odwołania się do niego; c) prezentowaniu sformułowanej przez kogoś idei lub stwierdzeń jako swoich własnych, jak również inspirowaniu się ogólną koncepcją lub podejściem do tematu innej osoby albo sposobem myślenia lub specyficznymi wnioskami, co oznacza, że w tych przypadkach także należy zacytować źródło, nawet wówczas, gdy jest to napisane własnymi słowami; d) włączaniu się w proces pisania lub korzystaniu z pomocy kogoś innego w przygotowaniu pracy prezentowanej jako własna. Plagiat odnosi się też do innych sposobów działania, poza tradycyjnymi tekstami pisanymi, w tym do ustnych prezentacji, grafik, wykresów, diagramów, dzieł sztuki, utworów audio i video oraz mediów elektronicznych, w tym stron internetowych, prezentacji typu PowerPoint oraz postów umieszczanych w dyskusjach *online*³⁸.

Przestępstwo przywłaszczenia autorstwa może być popełnione wyłącznie z działania, natomiast wprowadzenia w błąd co do autorstwa zarówno z działania, jak i z zaniechania. W drugim przypadku działanie zakłada podanie odbiorcy (w różny

w pracach dyplomowych oraz doktorskich w instytucjach akademickich i naukowych, red. E. Wosik, Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa 2005, s. 20.

³⁶ G. Mania, *Plagiat muzyczny*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego (Prace z Prawa Własności Intelektualnej)” 2016, z. 3, s. 57–58.

³⁷ Por. M. Mozgawa, J. Radoniewicz, *Prawnokarne aspekty prawa autorskiego (analiza dogmatyczna i praktyka ścigania)*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2002, s. 4–5.

³⁸ A. Sokołowska, *Zjawisko plagiatu a młodzież akademicka. Studium socjopedagogiczne*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2020, s. 17–18.

sposób) fałszywej tożsamości twórcy lub wykonawcy, natomiast forma zaniechania może polegać na zatajeniu tożsamości twórcy lub wykonawcy w okolicznościach, w których sprawca uświadamia sobie, że odbiorca pozostaje w błędnym przekonaniu co do tożsamości twórcy lub wykonawcy, które to zatajenie utwierdza odbiorcę w tym błędnym przekonaniu³⁹. Przepięstwo z art. 115 ust. 1 u.p.a.p.p. ma charakter formalny (bezsutkowy) w kaźdej swojej odmianie i zostaje popełnione w chwili ukończenia samego czynu zabronionego, niezależnie od dalszych ewentualnych konsekwencji zachowania⁴⁰, niemniej jednak zdarzają się na ten temat zdania odmienne⁴¹. Ściganie przestęstwa z art. 115 ust. 1 u.p.a.p.p. następuje z urzędu.

Odpowiedzialność cywilna wynika m.in. z art. 78 i 79 u.p.a.p.p. Art. 78 u.p.a.p.p. chroni autorskie prawa osobiste. Zgodnie z jego treścią twórca, którego autorskie prawa osobiste zostały zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania. W razie dokonania naruszenia może także żądać, aby osoba, która się tego dopuściła, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności, aby złożyła publiczne oświadczenie o odpowiedniej treści i formie. Jeżeli naruszenie było zawinione, sąd może przyznać twórcy odpowiednią sumę pieniężną tytułem zadośćuczynienia za doznaną krzywdę lub – na żądanie twórcy – zobowiązać sprawcę, aby uiścił odpowiednią sumę pieniężną na wskazany przez twórcę cel społeczny. Niezależnie od powyższego ochrona autorskich praw osobistych zawarta jest na zasadach ogólnych w art. 23 i 24 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny⁴², które to przepisy mają za zadanie chronić wszelkiego rodzaju dobra osobiste człowieka. W sytuacji zagrożenia takiego dobra pokrzywdzony może domagać się zaniechania takiego działania, a gdy dobro zostało już naruszone, przysługuje mu prawo żądania od osoby, która dopuściła się naruszenia, dopełnienia czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności złożenia oświadczenia odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Możliwe jest również żądanie zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. W przypadku gdy skutek naruszenia dobra osobistego została wyrządzona szkoda majątkowa, poszkodowany może żądać jej naprawienia na zasadach ogólnych. Należy także zauważyć, że art. 24 § 3 wprost

³⁹ W. Machała, w: *Prawo autorskie i prawa pokrewne...*, s. 1535–1536.

⁴⁰ Z. Cwiąkałski, w: *Ustawa o prawie autorskim...*, s. 724.

⁴¹ Por. J. Sarkowicz, *Przestęstwo plagiatu w świetle przepisów Unii Europejskiej i polskiego prawa*, PS 2012, nr 3, s. 67. Zdaniem autorki obydwie postacie przestęstwa z art. 115 u.p.a.p.p. mają charakter skutkowy. W pierwszym przypadku za skutek autorka przyjmuje uzewnętrznienie przywłaszczenia sobie przez sprawcę cudzego autorstwa, natomiast w drugim powstanie w świadomości adresata błędnego wyobrażenia o stanie rzeczywistym.

⁴² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1360 z późn. zm.).

wskazuje, że uregulowania kodeksu cywilnego nie uchybiają uprawnieniom przewidzianym w innych przepisach, w szczególności w prawie autorskim oraz w prawie wynalazczym.

Natomiast art. 79 u.p.a.p.p. przewiduje ochronę majątkowych praw autorskich i na jego mocy uprawniony, którego autorskie prawa majątkowe zostały naruszone, może żądać od osoby, która naruszyła te prawa: zaniechania naruszenia, usunięcia skutków naruszenia, naprawienia wyrządzonej szkody na zasadach ogólnych albo poprzez zapłatę sumy pieniężnej w wysokości odpowiadającej dwukrotności, a w przypadku gdy naruszenie jest zawinione – trzykrotności stosownego wynagrodzenia, które w chwili jego dochodzenia byłoby należne tytułem udzielenia przez uprawnionego zgody na korzystanie z utworu (przy czym Trybunał Konstytucyjny wyrokiem z dnia 23 czerwca 2015 r.⁴³ uznał art. 79 pkt 3 lit. b w zakresie, w jakim uprawniony może żądać trzykrotności ww. wynagrodzenia, za niezgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w zw. z art. 31 ust. 3 w zw. z art. 2 Konstytucji RP), może również żądać wydania uzyskanych korzyści. Niezależnie od powyższych roszczeń uprawniony może się domagać jednokrotnego albo wielokrotnego ogłoszenia w prasie oświadczenia o odpowiedniej treści i formie lub podania do publicznej wiadomości części albo całości orzeczenia sądu wydanego w rozpatrywanej sprawie, w sposób i w zakresie określonym przez sąd. Ponadto sąd może nakazać osobie, która naruszyła autorskie prawa majątkowe, na jej wniosek i za zgodą uprawnionego, w przypadku gdy naruszenie jest niezawinione, zapłatę stosownej sumy pieniężnej na rzecz uprawnionego, jeżeli zaniechanie naruszenia lub usunięcie skutków naruszenia byłoby dla osoby naruszającej niewspółmiernie dotkliwie. Sąd, rozstrzygając o naruszeniu prawa, może także orzec na wniosek uprawnionego o bezprawnie wytworzonych przedmiotach oraz środkach i materiałach użytych do ich wytworzenia, w szczególności może orzec o ich wycofaniu z obrotu, przyznaniu uprawnionemu na poczet należnego odszkodowania lub zniszczeniu. Orzekając, sąd uwzględni wagę naruszenia oraz interesy osób trzecich.

Odpowiedzialność dyscyplinarna pracowników nauki zawarta jest w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym⁴⁴. Zgodnie z art. 287 ust. 2 pkt 1–5 postępowanie wyjaśniające wszczynają z urzędu w przypadku czynu nauczyciela akademickiego polegającego na: 1) przywłaszczeniu sobie autorstwa albo wprowadzeniu w błąd co do autorstwa całości lub części cudzego utworu albo artystycznego wykonania; 2) rozpowszechnieniu, bez podania nazwiska lub pseudonimu twórcy, cudzego utworu w wersji oryginalnej albo w postaci

⁴³ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 23 czerwca 2015 r., sygn. akt SK 32/14 (Dz.U. z 2015 r., poz. 932).

⁴⁴ Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 742 z późn. zm.).

opracowania; 3) rozpowszechnieniu, bez podania nazwiska lub pseudonimu twórcy, cudzego artystycznego wykonania albo publicznym zniekształceniu takiego utworu, artystycznego wykonania, fonogramu, wideogramu lub nagrania; 4) naruszeniu cudzych praw autorskich lub praw pokrewnych w sposób inny niż określony w pkt 1–3; 5) sfałszowaniu badań naukowych lub ich wyników albo dokonaniu innego oszustwa naukowego.

W stosunku do nauczycieli akademickich, którzy dopuścili się wskazanych naruszeń, można zastosować kary dyscyplinarne, którymi, od najmniej do najbardziej dolegliwych, są: 1) upomnienie; 2) nagana; 3) nagana z obniżeniem wynagrodzenia zasadniczego o 10–25% na okres od miesiąca do 2 lat; 4) pozbawienie prawa do wykonywania zadań promotora, recenzenta oraz członka komisji w postępowaniach w sprawie nadania stopnia doktora, stopnia doktora habilitowanego oraz tytułu profesora na okres od roku do 5 lat; 5) pozbawienie prawa do pełnienia funkcji kierowniczych w uczelniach na okres od 6 miesięcy do 5 lat; 6) wydalenie z pracy w uczelni; 7) wydalenie z pracy w uczelni z zakazem wykonywania pracy w uczelniach na okres od 6 miesięcy do 5 lat; 8) pozbawienie prawa do wykonywania zawodu nauczyciela akademickiego na okres 10 lat.

Przedstawienie odpowiedzialności prawnej nauczycieli akademickich za popełnienie plagiatu stanowi tematykę niezwykle obszerną, którą znacząco zawężono z uwagi na ramy niniejszego opracowania.

4. Wiktymologiczne aspekty plagiatu Analiza zagadnienia na przykładzie metody badawczej *case study*

Analizę zagadnień związanych z wiktymologiczną stroną plagiatyzmu należy rozpocząć od zdefiniowania samej wiktymologii. Oczywiście literatura przedmiotu w tym zakresie jest na tyle znacząca, że trudno zaprezentować jedno, wiodące opracowanie⁴⁵. Wiktymologia to nauka o ofiarach przestępstw (łac. *victima* – ofia-

⁴⁵ Patrz m.in.: E. Bieńkowska, *Wiktymologia*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2018; Eadem, *Wiktymologia. Zarys wykładu*, Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich, Warszawa 2000; L. Falandysz, *Wiktymologia*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1979; B. Hołyst, *Wiktymologia*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2011; Idem, *Wiktymologia kryminalna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2021; Idem, *Wiktymologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2020; M. Kuć, *Wiktymologia*, C.H. Beck, Warszawa 2010; C. Kulesza, *Wiktymologia procesowa*, Temida II, Białystok 2020; *Z problematyki wiktymologii. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej*, red. L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2017.

ra). Powstała u schyłku lat 40. XX w. w wyniku badań nad rolą ofiary w genezie przestępstwa⁴⁶.

Małgorzata Kuć stwierdza, że wiktymologia pojawiła się jako wynik kryminologicznych analiz dotyczących przestępstwa i jego sprawcy, a w pierwszym okresie swego istnienia przyjmowała za prawidłowość to, że sprawca jest stroną aktywną przestępstwa, a ofiara – stroną pasywną. Rozwój badań kryminologicznych dał podstawy do zapytania, czy zawsze ofiara jest stroną pasywną w przestępstwie, co z kolei dało początek naukowym badaniom problematyki roli ofiary w genezie przestępstwa, która stanowi podstawowy przedmiot zainteresowania wiktymologii. Na podstawie prowadzonych badań ustalono, że ofiara przestępstwa może mieć wpływ na powzięcie zamiaru przestępczego, jak i na realizację zamiaru przestępczego⁴⁷.

Jak wskazuje Anna Opar, wiktymologia to (zależnie od podejścia teoretycznego) samodzielna dyscyplina naukowa badająca problematykę społecznego mechanizmu stawania się ofiarą bądź dyscyplina naukowa nastawiona na badanie mechanizmu wiktyimizacji, czyli mechanizmu stawania się ofiarą przestępstw kryminalnych, a także wypracowująca metody zapobiegające wiktyimizacji albo przynajmniej osłabiające podatność wiktyimizacyjną⁴⁸. Wiktymologia traktowana jest jako teoria zwracająca uwagę na czynniki szczególnie uprawdopodobniające możliwość stania się ofiarą, przy czym należy jednoznacznie zaznaczyć, że wiktymologia nie jest nauką mającą służyć usprawiedliwianiu przestępców, ale poszerzaniu wiedzy o społecznych mechanizmach przestępczości, rozwijaniu społecznej świadomości tego, jak określone zachowania czy też życiowe wybory sprzyjają przestępstwom, jak zachowania te i wybory prowokują przestępców do zachowań przestępczych, czyli w jaki sposób ofiary przestępców bezwiednie stają się ich ofiarami⁴⁹.

Wiktymologia jest samodzielną dyscypliną naukową zajmującą się badaniem mechanizmu wiktyimizacji, czyli procesu stawania się ofiarą przestępstw kryminalnych, jak i zjawiskiem pokrzywdzenia następującego w wyniku różnych zdarzeń czy też społecznych uwarunkowań. To dziedzina wiedzy bardzo rozległa tematycznie, obejmuje obszerne spektrum zagadnień, odnosząc się również do takich dziedzin, jak psychologia czy socjologia. Zgodnie ze swoją genezą wiktymologia to przede wszystkim nauka o wiktyimizacji i ofiarach w kontekście funkcjonowania systemów wymiaru sprawiedliwości. W tym ujęciu koncepcje i badania wiktymologiczne

⁴⁶ V. Konarska-Wrzošek, *Nauka prawa karnego i nauki pokrewne*, w: Eadem, A. Marek, *Prawo karne*, C.H. Beck, Warszawa 2019, s. 42.

⁴⁷ M. Kuć, *Wiktymologia...*, s. 2.

⁴⁸ A. Opar, *Podatność wiktyimizacyjna – przesłanki i formy przeciwdziałania wiktyimizacji*, „Rozprawy Społeczne” 2016, t. 10, nr 2, s. 24.

⁴⁹ A. Opar, T. Piątek, *Edukacja z zakresu TIK a problem wiktyimizacji człowieka doby społeczeństwa informacyjnego*, „Dydaktyka Informatyki” 2017, nr 12, s. 58.

skupiają się m.in. na roli ofiary w genezie przestępstwa, psychologiczno-społecznych uwarunkowaniach i statystyce wiktyimizacji, ale także na ochronie praw pokrzywdzonego. Ponadto zadaniem wiktyimologii jest całościowa analiza zjawisk dysfunkcyjnych oraz zapobieganie takim nieprawidłowym procesom i zjawiskom, których wynikiem są różnorodne formy pokrzywdzenia. Tym samym w obszar zainteresowania tej dziedziny wchodzi wiele często odmiennych zagadnień, które łączy to, że dotyczą sytuacji, w których człowiek ponosi szkodę, doświadcza krzywdy i cierpienia. Kluczowe z definicyjnego punktu widzenia jest przyjęcie osoby ofiary jako głównego podmiotu badań wiktyimologii⁵⁰.

Ewa Bieńkowska jest zdania, powołując się na dokonania Benjamina Mendelsohna, że nie ma jednej koncepcji wiktyimologii, mimo że w początkowym okresie swego rozwoju nauka ta odnosiła się do badań nad rolą ofiary w genezie przestępstwa, co uznawane było za koncepcję zbyt wąską. Wiktyimologia winna obejmować swoim zainteresowaniem ofiary wszelkiego rodzaju pokrzywdzeń, których krąg jest nieograniczony, stąd też podział na wiktyimologię ogólną (*general victimology*) i wiktyimologię penalną (*penal victimology*). Dlatego właśnie wiktyimologia zajmuje się zarówno ofiarami przestępstw, jak i ofiarami samopokrzywdzeń (samobójstw i innych działań skierowanych przeciwko sobie), ofiarami oddziaływania środowiska społecznego (dyskryminacji rasowej, ludobójstwa czy wojen), ofiarami środowiska naturalnego, czyli klęsk żywiołowych (powodzi, suszy, huraganów, trzęsień ziemi czy głodu lub przeludnienia), a także ofiarami postępu technologicznego i cywilizacyjnego (katastrof elektrowni atomowych, eksperymentów medycznych, zanieczyszczeń przemysłowych)⁵¹.

Na węższe rozumienie wiktyimologii wskazują Violetta Konarska-Wrzosek i Andrzej Marek – podobnie jak przywoływana wcześniej Ewa Bieńkowska – traktując ją jako naukę o ofiarach przestępstw. Uważają wprawdzie, że w początkowym okresie po utworzeniu Benjamin Mendelsohn nadawał wiktyimologii charakter ogólnej nauki o wszelkich ofiarach (przestępstw, katastrof, wypadków drogowych, chorób cywilizacyjnych, zatrucia środowiska itd.), ale współcześnie wiktyimologia postuluje ograniczenie się do problematyki ofiar przestępstw i innych naruszeń praw człowieka (wiktyimologia kryminalna). W takim ujęciu przedmiotem badań wiktyimologicznych jest: a) dynamika, struktura i uwarunkowania zjawiska pokrzywdzenia (wiktyimizacji); b) rola ofiary w genezie przestępstwa; c) problematyka ochrony interesów ofiar przestępstw i innych pogwałceń praw człowieka, w tym zagadnienia indemnizacji, czyli naprawienia wyrządzonej ofierze szkody. Dlatego też problema-

⁵⁰ K. Nowakowski, K. Szarras-Kudzia, S. Przewoźnik, *Przedmowa*, w: *Oblicza wiktyimizacji. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. K. Nowakowski, K. Szarras-Kudzia, S. Przewoźnik, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2022, s. 8.

⁵¹ E. Bieńkowska, *Wiktyimologia...*, s. 29.

tyka wiktymologiczna zazębia się z prawem karnym i nauką prawa karnego, wysuwając jako jeden z celów stosowania prawa nakładanie na sprawcę przestępstwa obowiązku naprawienia szkody⁵².

Nie wchodząc jednak głębiej w zagadnienia wiktymologiczne, a szczególnie w polemikę na temat węższego lub szerszego jej ujmowania, można zasygnalizować, że kwestia analizy wiktymologicznej będącej przedmiotem niniejszego opracowania ma charakter wąski i dotyczy tylko zagadnień związanych z przestępstwem. Maciej Bocheński wskazuje (posiłkując się dokonaniem Hansa-Joachima Schneidera⁵³), że w wiktymologii pojawiła się dynamiczna koncepcja powstawania przestępstwa, w której **ofiara** i **sprawca** nie byli już tylko mechanicznymi, statycznymi pojęciami, ale podmiotami współuczestniczącymi aktywnie w procesie kryminalizacji. Dotyczyło to także typologii ofiar, w której omawiano kwestię ewentualnej **winy** w zaistnieniu zdarzenia przestępnego, wyróżniając spektrum zachowań ofiary w genezie przestępstwa – od zupełnie niewinnej do ofiary wyłącznie winnej. Pojawiły się również analizy mające na celu scharakteryzowanie tego zjawiska i ustalenie ewentualnego przyczynienia się ofiary do przestępstwa albo też jego **przyspieszenia**⁵⁴. Rozwijając tę tematykę, należy zwrócić uwagę na fakt istnienia **podatności wiktymologicznej**⁵⁵. Brunon Hołyst wyróżnia trzy typologie podatności wiktymologicznej, w tym: a) związane z indywidualnymi cechami ofiar przestępców; b) związane z rolą ofiar w genezie przestępstwa; c) łączące obie poprzednie typologie, mające charakter mieszany⁵⁶. Jak zauważa Linda S. Perloff, osoby, które nie miały negatywnych przeżyć (poważna choroba, wypadek, przestępstwo), postrzegają siebie jako mniej podatne na wiktymizację niż inne. Rzeczywiste doświadczenie wiktymizacji powoduje bowiem u ofiar powstanie poczucia bezbronności (*feeling of vulnerability*) czy poczucia bezradności (*feeling helpless*), a nawet poczucia wyuczonej bezradności (*a sense of learned helplessness*), któremu towarzyszy stres psychiczny. Ponadto wyróżnia się ofiary, które są „wyjątkowo podatne na sytuacje zagrażające”, czyli bardziej podatne niż inne osoby, a nawet inne, jednorazowe ofiary, które czują się „zwyczajnie (przeciętnie) podatne”, czyli są statystycznie bardziej podatne na zagrożenia⁵⁷. Takie ujmowanie podatności wiktymologicznej potwierdzają także

⁵² V. Konarska-Wrzosek, A. Marek, *Prawo karne...*, s. 42–43.

⁵³ H.-J. Schneider, *Wiktymologia – nauka o ofierze przestępstwa*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1980, t. 11, s. 57.

⁵⁴ M. Bocheński, *Krytyczne spojrzenie na koncepcję przyczynienia się ofiary do zaistnienia przestępstwa zgwałcenia*, Cz.PKiNP 2010, r. 14, z. 2, s. 57–58.

⁵⁵ Jedną z pierwszych prac w Polsce na ten temat opublikował Brunon Hołyst, por. Idem, *Rola ofiary w genezie zabójstwa*, PiP 1964, nr 11, s. 746–755.

⁵⁶ B. Hołyst, *Wiktymologia*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1997, s. 434–440.

⁵⁷ L.S. Perloff, *Perceptions of Vulnerability to Victimization*, „Social Issues. A Journal of the Society for the Psychological Study of Social Issues” 1983, vol. 39, no 2, s. 41.

Christopher J. Schreck i Mark T. Berg. Według nich zamiast zagadnień podatności wiktymologicznej należy rozpatrywać zagadnienia bezbronności ofiar przestępstw, którą oni nazwali „ideą wiktyimizacyjną” (*the idea of victimization*) i „ideą bezbronności” (*the idea of vulnerability*). Różnica między tymi pojęciami polega na tym, że to pierwsze dotyczy kwestii podatności jednostki na przestępstwo, a drugie kwestii bycia ofiarą przestępstw, ale bez styczności z przestępstwem i przestępcą⁵⁸.

Definiowanie podatności wiktymologicznej nie jest łatwe, dlatego że brakuje jej formalnej definicji, co zmusza do odwoływania się do definicji naukowej, a nawet potocznej interpretacji zagadnienia. Jak twierdzą Scott Keay i Stuart Kirby, w *Oxford English Dictionary* istnieje hasło „podatność wiktymologiczna”, które wskazuje, że jest to swoistego rodzaju nieprzewidywalność jednostki wobec możliwości stania się osobą zaatakowaną lub skrzywdzoną. Inne definicje akcentują, że jest nią **łatwość** wyrządzenia danej osobie krzywdy fizycznej, psychicznej czy emocjonalnej, przy czym narażenie na pokrzywdzenie nie jest immanentną właściwością jednostki. Podatność taka składa się z kilku etapów, w tym możliwości narażenia się na niebezpieczeństwo, utraty kontroli nad sytuacją, niewystarczającej zdolności do przeciwstawienia się zjawisku, a także z konsekwencji takiej sytuacji. Co istotne, z podatnością i bezbronnością kojarzone są najczęściej dzieci, osoby stare, nieporadne, niepełnosprawne, chociaż nie jest to regułą. Brak formalnej definicji podatności wiktymologicznej utrudnia działania stosownych organów ścigania⁵⁹.

W związku z tym pojawia się kwestia podatności wiktyimizacyjnej ofiary plagiatu, chociaż wynika z tego paradoks wiktymologiczny, zgodnie z którym w genezie przestępstwa doszukuje się roli ofiary, ale który w przypadku plagiatu nie jest możliwy do zoperacjonalizowania naukowego. Jaki jest bowiem wpływ ofiary plagiatu na to, że ktoś wykorzystał tekst lub jego fragmenty do przypisania sobie ich autorstwa, tym bardziej że ofiara plagiatu w żaden sposób nie prowokuje sprawcy, ani nie namawia go do tego czynu. To sam sprawca podejmuje decyzję o plagiacie i realizuje go. Nie ma też w tym przypadku znaczenia, jakie są charakterystyczne cechy społeczno-demograficzne ofiary (jej status społeczny, kondycja psychologiczno-społeczna, miejsce zamieszkania, sytuacja społeczno-kulturowa), gdyż przecież nie musi ona znać sprawcy plagiatu, ba, może nawet o takim plagiacie nic nie wiedzieć albo nigdy się o nim nie dowiedzieć, czyli innymi słowy, nie jest w stanie sprawcy w żaden sposób sprowokować, by podjął określone działania,

⁵⁸ Ch.J. Schreck, M.T. Berg, *What Ideas of Victimization and Vulnerability Mean for Criminological Theory: A Logical Appraisal*, in: *Revitalizing Victimization Theory: Revisions, Applications and New Directions*, eds. T.C. Pratt, J.J. Turanovic, Routledge Publisher, London–New York 2021, s. 15 (*Advances in Criminological Theory*, vol. 27).

⁵⁹ S. Keay, S. Kirby, *Defining Vulnerability: From the Conceptual to the Operational*, „Policing” 2018, vol. 12, no 4, s. 430.

albo nie jest w stanie także zabronić takich działań, ponieważ po prostu nie wie nic o przygotowaniu do popełnienia plagiatu, dokonaniu tego czynu, a także wykorzystaniu go w postaci napisanego opracowania naukowego. Dopiero gdy podpisany przez plagiatora tekst zostanie opublikowany, ofiara plagiatu ma możliwość zorientowania się, że została splagiatowana. Ale przecież wystarczy, aby sprawca użył w swoim opracowaniu (już w plagiacie) słów kluczowych, które nie są związane z daną tematyką, wtedy ofiara, nawet stosując metodę *scoping review*, nie jest w stanie zorientować się, że tekst jest plagiatem, i wówczas może się dowiedzieć o tym tylko przez przypadek. Podobnie jest wówczas, gdy sprawca dany tekst prześle do zagranicznego wydawnictwa naukowego – taki plagiat może nie zostać wykryty.

Podatność wiktymologiczna ofiary plagiatu nie może być zatem traktowana w wiktymologii jako istotna koncepcja analityczna, chyba że nie nazwie się plagiatu przestępstwem albo nie będzie się traktować ofiary plagiaryzmu jako ofiary czynu przestępczego, chociaż niewątpliwie jest ona osobą pokrzywdzoną i poszkodowaną. Wówczas bardziej adekwatne byłoby zainteresowanie się teorią bezbronności, w której ofiara jest całkowicie nieświadoma przestępstwa, ale z uwagi na uwikłania społeczne jest też bezsilna, jeśli jest zależna w jakiś sposób od osób, które są plagiatorami.

Mimo więc istnienia systemu prawnego państwa (z przepisami prawa dotyczącego ochrony własności intelektualnej), systemu etyki uczonego czy też kwestii prawdy naukowej nie zawsze ofiara ma świadomość istnienia plagiatu i nie zawsze jest w stanie jednoznacznie temu przeciwdziałać. Należy przy tym dodać, że przecież ofiara plagiatu, będąc uczonym, jest zmuszona do tworzenia nowych tekstów naukowych, zwiększania swojego potencjału naukowego (dla awansu naukowego oraz podnoszenia swojego stopnia/tytułu naukowego). A to może generować kolejne plagiaty, zwłaszcza jeśli tematyka jest nowatorska albo dobrze zaprezentowana.

Nie można się zatem zgodzić na to, aby ofiarę plagiatu postrzegać z perspektywy podatności wiktymologicznej. Ktoś, kto pisze teksty naukowe, nie prowokuje sprawcy, nie zmusza go do tego, aby wykorzystywał cudzą pracę jako swoją, nie może również wymagać od plagiatora, aby zachowywał się zgodnie z etyką uczonego, ponieważ go po prostu nie zna. Pracownicy akademicki przecież nie żyją w pustce społecznej, tylko prowadzą badania naukowe, wchodzą w interakcje z innymi ludźmi, zapoznają się z literaturą przedmiotu autorstwa innych badaczy, korzystają z dokonań swoich poprzedników w danym zakresie, a także rozwijają naukowo oraz intelektualnie siebie i innych. Ponadto uczestniczą w konferencjach naukowych, które są miejscem wymiany myśli, a opracowania naukowe są czynnikiem inspirującym do dalszych analiz nad daną kwestią. Dlatego taka płaszczyzna analityczna pokazuje, że ofiara plagiatu nie jest w żaden sposób „winna” tego czynu. A zatem wiktymologia powinna zrewidować swoją tezę o roli ofiary w genezie przestępstwa, budując wyjątki, gdzie będzie miejsce dla zagadnień plagiatorstwa.

Ostatnią część niniejszego opracowania stanowi przybliżenie kwestii związanych z analizą jednej z metod jakościowych w badaniach społecznych – studium przypadku (*case study*). Dzięki tej metodzie możliwa jest odpowiedź na pytanie, jakie są wiktymologiczne odczucia ofiary plagiatu, co jest jednym z celów tego artykułu. *Case study*, zwane także „studium indywidualnych przypadków”, „badaniem przypadków”, „analizą przypadków”, „analizą opisu sytuacyjnego”, jest analizą indywidualnych przypadków, która opiera się na eksploracji konkretnych, wyodrębnionych zdarzeń i osób. Służy do badania konkretnego człowieka, wydarzenia, zjawiska lub procesu z nim związanego, zazwyczaj nietypowego, nieracjonalnego, odbiegającego od powszechnie uznanych i przyjętych norm zachowania się w danej strukturze organizacyjnej lub środowisku społecznym. Są to zazwyczaj trudne i złożone problemy, dotyczące negatywnego i nagannego postępowania społecznego, nieprzyjemnych sytuacji wymagających szczegółowego rozpoznania, diagnozy i działań naprawczych⁶⁰. Istota *case study* polega na poszukiwaniu niezbędnych danych umożliwiających pogłębioną teoretyczną i empiryczną analizę rzeczywistej sytuacji występującej w konkretnym, traktowanym jako indywidualny „przypadek”. Pozwala na celowe łączenie i wykorzystanie wiedzy o charakterze teoretycznym z zaletami doświadczeń empirycznych. Można nazwać ją „monografią problemową”, ukierunkowaną na wszechstronne poznanie problemu badawczego na tle konkretnego przykładu. Szczególny charakter studium przypadku wynika jednak z rzeczywistości samej badanej sytuacji, która łączy w sobie bardzo wiele przenikających się wzajemnie struktur: poznawczych, pojęciowych, dydaktycznych, społecznych, analitycznych, decyzyjnych, heurystycznych czy motywacyjnych⁶¹.

Metoda *case study* jest więc rodzajem badań polegającym na analizie jednostkowych losów ludzkich uwikłanych w określone sytuacje społeczne albo na analizie konkretnych zjawisk społecznych poprzez pryzmat jednostkowych doświadczeń i biografii ludzkich z nastawieniem na opracowanie diagnozy przypadku. Za pomocą tej metody nie dokonuje się analiz mających na celu budowanie uogólnień na populację generalną, dlatego też stosuje się ją wśród pojedynczych osób, jak i w małych grupach. Prawo do generalizacji rośnie w miarę wzrostu kompetencji badającego oraz uzyskiwania podobnych wyników w innych badaniach na innych grupach lub przypadkach. Zakres ważności uogólnień teoretycznych z badań empi-

⁶⁰ J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, Gdynia 2002, s. 70.

⁶¹ Ł. Kister, *Studium przypadku w dydaktyce problemów bezpieczeństwa*, in: *Nove trendy vo vyučovani spoločensko-vedných predmetov v školach zameraných na bezpečnosť. Medzinárodná Vedecká Konferencia Liptovský Mikuláš 24–25.10.2013. Zborník Vedeckých a Odborných Prac*, ed. J. Matis, D. Malik, Akademia Ozbroyených Sil gen. M.R. Stefanika, Liptovský Mikuláš 2013, s. 135–136.

rycznych stanowi odrębny problem metodologiczny, którego przedstawienie wykracza poza przedmiot i ramy niniejszego opracowania⁶².

Proces wykorzystania studium przypadku jako metody badawczej oznacza, że badacz stosuje rozumowanie oparte na indukcji (sekwencja od szczegółu do ogółu), a metodyka badawcza obejmuje wyszukiwanie i interpretację informacji opisujących dany przypadek oraz przesłanek badanych zjawisk, kontakt z praktyką, jak również kontrast i porównanie, co pozwala na prowadzenie agregacji informacji i budowanie wiedzy niezbędnej do rozwiązania problemu badawczego. Studium przypadku jest badaniem pozwalającym na interpretatywne rozumienie rzeczywistości. Jako badanie idiograficzne pozwala na prezentację różnic i podobieństw między parami przypadków celem identyfikacji tendencji. Opis całościowy powstaje jako wynik łączenia pojedynczych wypowiedzi, a pojedyncze badania w ramach studium przypadku mogą być prowadzone różnymi schematami badawczymi. Wśród zalet tej metody badawczej wymienia się: a) możliwość kształtowania i rozwijania umiejętności (konceptualnych); b) możliwość dostosowywania się do pojawiających się zmian; c) możliwość rozwijania rozumienia siebie i otoczenia; d) możliwość kształtowania umiejętności wyrażania własnych myśli; e) możliwość doskonalenia procesu wnioskowania⁶³. Etapy badań w metodzie *case study* zależą od rodzaju badania i konkretnych celów badawczych, jednak można wyróżnić kilka następujących po sobie kroków, w tym: a) wybór danego przypadku do badań, który powinien być uzasadniony celami badania i złożonością badanych zjawisk; b) zebranie danych do badań, mających różnorodny charakter (wywiady, dokumenty, obserwacje i zapisy), które pozwolą na pełne zrozumienie badanego zjawiska; c) analiza danych, czyli analiza zebranych już informacji, w celu zidentyfikowania tendencji i zależności; d) prezentacja wyników, czyli przedstawienie wyników badania w postaci raportu, prezentacji, artykułu naukowego. Ważne przy tym jest, aby badacz miał jasno określony cel badania, aby mógł skupić się na zbieraniu danych, które są związane z tym celem. Analiza przypadku wymaga również dokładnego zrozumienia kontekstu badanego zjawiska i jego historycznego tła⁶⁴.

Co istotne, metoda *case study* stworzona i rozwijana była w ramach szkoły chicagowskiej w Stanach Zjednoczonych w latach 30. XX w., stając się zinstytucjonalizowaną jakościową metodą badawczą. Nie jest jednak pozbawiona wad, tym bardziej że odbiega od pewnych typowych, powtarzalnych sposobów zbierania, opracowywania, analizy i interpretacji danych empirycznych, które służą do uzyskania

⁶² T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1998, s. 48–49.

⁶³ *Metodologia badań w naukach o zarządzaniu. (Materiał pomocniczy)*, Społeczna Akademia Nauk w Łodzi, Łódź 2003, s. 33–34.

⁶⁴ Ł. Kister, *Studium przypadku...*, s. 137–138.

maksymalnie uzasadnionych odpowiedzi na stawiane w nich pytania. Dlatego też ważną różnicą istniejącą między naukami jest to, że jedne z nich ustalają prawa nauki, drugie z kolei ustalają określone fakty. Jedne mówią o tym, co wielokrotnie się powtarza i jest zawsze takie samo, a drugie o tym, co występuje tylko jeden raz. Z dostrzeżenia odmienności metodologicznej między naukami wynika, że te spośród nich, które ustalają prawa ogólne, są abstrakcyjne, a te, które ustalają fakty indywidualne, są konkretne. W naukach nomotetycznych prawa nauki buduje się na podstawie powtarzających się prawidłowości. W tego rodzaju prawach i teoriach dopuszcza się jedynie te prawidłowości, które mają charakter powtarzający się, a pomija się te, które są jednostkowe. Jednostkowy charakter obserwacji charakterystyczny jest dla nauk określanych jako idiograficzne, a ich podstawą jest postrzeganie niepowtarzalności zjawisk jednostkowych. I ten charakter obserwacji jest istotą *case study*, tym bardziej że nie chodzi o doskonałość w doborze populacji, ale o pewne ukryte, czasem nieznanne fakty, które wprawdzie są prezentowane i interpretowane subiektywnie, ale pokazują daną rzeczywistość z punktu widzenia określonej jednostki⁶⁵. Eric Patton i Steven H. Appelbaum wskazują, że *case study* to badanie empiryczne badające współczesne zjawisko w kontekście prawdziwego życia, w którym granice między zjawiskami a kontekstami nie są wyraźnie widoczne i w którym wykorzystuje się wiele źródeł dowodowych⁶⁶.

Oczywiście metoda ta nie jest pozbawiona wad, a najczęściej powtarzające się argumenty przeciw niej to: zbyt mała próba badawcza, niereprezentatywność próby, niemożność uogólnienia wyników i brak generalizacji wyników badań, brak rygoru prowadzenia badania, długi czas prowadzenia badania, rezultaty prezentowane w formie rozwlekłych opisów. W przypadku zarzutu o zbyt małej próbie badawczej i braku generalizacji wyników badań można wskazać, że w pierwszym aspekcie (zarzut o zbyt małej próbie badawczej) to, co badacze stosujący metody statystyczne postrzegają jako błąd (standardowy błąd estymacji, czynniki sytuacyjne, indywidualność respondenta i osoby dokonującej pomiaru), ma podstawowe znaczenie dla badacza wykorzystującego metodę *case study*, gdyż próba (*sample*) jest pojęciem odnoszącym się do badań statystycznych, których celem jest badanie częstości występowania zjawiska w populacji, a uzyskane wyniki odnoszą się do całej populacji, czyli próba badawcza musi być dla tej populacji reprezentatywna (w przypadku badań statystycznych mówi się o reprezentatywności populacji, czyli stopniu podobieństwa pomiędzy rozkładem wartości zmiennych w próbie a ich rozkładem w populacji). Stopień reprezentatywności populacji może być określony co do zasa-

⁶⁵ W. Pizło, *Studium przypadku jako metoda badawcze w naukach ekonomicznych*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2009, t. 11, z. 5, s. 246.

⁶⁶ E. Patton, S.H. Appelbaum, *The Case for Case Studies in Management Research*, „Management Research News” 2003, vol. 26, no 5, s. 60.

dy, gdyż możliwe jest określenie rozkładu wartości zmiennych w każdej jednostce tworzącej populację, a stopień reprezentatywności populacji w próbie wyznaczonej losowo może być oszacowany, jeśli znany jest rozkład wartości zmiennych w jednostkach składających się na próbę. Z kolei w badaniach *case study* właściwsze jest mówienie o przypadku (*case*), a przypadki (podobnie jak jednostki z próby) nigdy nie są reprezentatywne dla domeny, z której są wybierane, a także nie są reprezentatywne dla populacji (w przeciwieństwie do jednostek z próby, które są z populacji wybierane). W drugim kontekście (braku generalizacji) generalizacja jest stopniem zaufania, że twierdzenie jest poprawne i odnosi się do całej domeny teoretycznej. Generalizacja zwiększa się, jeśli twierdzenie zostaje potwierdzone w serii replikacji, a zmniejsza się, jeśli twierdzenie nie zostaje potwierdzone w znacznej liczbie badań. W przypadku metody *case study* nie można mówić o generalizacji statystycznej (*statistical generalisation*), jako że nie jest to badanie statystyczne, chociaż można mówić o generalizacji analitycznej (*analytic generalisation*) polegającej na odnoszeniu rezultatów badania bezpośrednio do testowanych teorii⁶⁷.

Nie wchodząc głębiej w operacjonalizację tego zagadnienia, można przyjąć, że jej przedmiotem jest pewna sytuacja, w której uczestniczy osoba prowadząca swoistą, własną narrację na temat przedmiotu badań⁶⁸. Z uwagi jednak na ograniczenia edycyjne zaprezentowany zostanie tylko jeden z etapów badawczych *case study*, jakim jest prezentacja wyników badań, wskazująca na kwestię odczuć ofiary plagiatu w sytuacji odkrycia takiego plagiatu. W tym przypadku można wyróżnić kilka skutków.

Po pierwsze, jest to sytuacja bardzo frustrująca dla ofiary plagiatu. Samo odkrycie plagiatu jest traumatyczne, ale traumatyczne jest także przeglądanie i poszukiwanie podobieństw między tekstem plagiatującym a oryginałem. Traci się wówczas czas na analizowanie nie tylko danego tekstu, ale też przeglądanie innych opracowań danego autora.

Po drugie, ofiara plagiatu traci zaufanie do innych „uczonych” i odsuwa się od środowiska naukowego. Jest to jednak trudne do realizacji, ponieważ w danym przypadku, chcąc starać się o stopień lub tytuł naukowy, można mieć podejrzenie zaistnienia „zemsty” profesora (promotora, opiekuna naukowego, osoby bliższej promotorowi itp.), od którego może być zależne wszczęcie procedury, a po jej

⁶⁷ K. Lisiecka, A. Kostka-Bochenek, *Case Study Research jako metoda badań naukowych*, „Przeгляд Organizacji” 2009, nr 10 (837), s. 28.

⁶⁸ Nie jest to sytuacja hipotetyczna, gdyż jeden ze współautorów niniejszego opracowania ma osobiste doświadczenia w tym zakresie – stał się ofiarą plagiatu. Niemniej jednak z uwagi na trwające postępowanie wyjaśniające nie może podać szczegółów dotyczących tej kwestii. Jednocześnie współautor, będąc socjologiem, ma znaczną wiedzę na temat metodologii badań i stosuje w znacznym zakresie wszelkie metody badań, zarówno jakościowe, jak i ilościowe.

wszczęciu napisanie niepozytywnej recenzji naukowej. Poza tym ofiara plagiatu nie chce wchodzić w relacje naukowe, gdyż obawia się powtórki plagiatu, czyli nie chce prezentować swoich dokonań naukowych w monografiach, artykułach naukowych i na konferencjach, a jeśli musi to czynić, to decyzję o tym odsuwa na dalszy plan, co jest ze szkodą dla jej awansu naukowego.

Po trzecie, ofiara plagiatu, znając osoby, które są sprawcami takich czynów, postrzega innych uczonych (nawet wszystkich albo większość) jako tych, którzy za nic mają ethos uczonego i nie chcą poszukiwać prawdy naukowej, a zależy im tylko na osiągnięciu własnego celu, traktując więc naukę instrumentalnie. Uznaje wówczas, że patologia nauki jest czymś oczywistym, a Humboldtowski model nauki jest tylko nic nieznaczącym zagadnieniem.

Po czwarte, ofiara plagiatu musi przejść przez proces formalnego zgłoszenia naruszenia etyki naukowej, ujawniając nieprawidłowości w tym zakresie. Jeśli plagiator jest osoba, którą się zna, to jest to dosyć traumatyczne doświadczenie, tym bardziej że następuje proces przesłuchania sprawcy i ofiary, a z uwagi na to, że członkami komisji dyscyplinarnej w wielu uczelniach nie są prawnicy, tylko przedstawiciele innych dziedzin wiedzy, wydłuża to procedurę, a często prowadzi do nieodpowiednich wniosków.

Po piąte, ofiara plagiatu często nie podejmuje działań mających na celu powiadomienie komisji dyscyplinarnej lub organów ścigania o plagiacie, ponieważ obawia się własnej niewiedzy w tej sferze. Ma świadomość, że popełniając jakieś błędy formalne, może stać się osobą ściganą z powództwa cywilnego lub nawet karnego przez plagiatora za ewentualne pomówienia czy nawet naruszenie jakichś dóbr osobistych, przy założeniu, że plagiator jest dobrze zorientowany w tematyce prawnej w zakresie luk w prawie, a nawet fałdandyzacji prawa.

Po szóste, ofiara plagiatu zastanawia się także nad *modus operandi* sprawcy plagiatu. Nie jest to przecież tylko najzwyczajniejsze kopiowanie tekstu z innej pracy i wklejanie go do swojej (czyli metoda „kopiuj-wklej”), gdyż sprawca eksploatuje Internet w poszukiwaniu odpowiedniej informacji, a jednocześnie dokonuje selekcji pozyskanych wiadomości, wybierając te, które są zgodne z jego oczekiwaniami, przy czym stara się nie wybierać tekstów swoich znajomych. Poza tym, gdy sprawca plagiatu stosuje parafrazowanie, robi to świadomie, po to tylko, aby wprowadzić innych w błąd. Musi również zaistnieć jakiś mechanizm neutralizacji swoich zachowań, na wzór teorii neutralizacji zachowań przestępczych Greshama M. Sykesa i Davida Matzy⁶⁹. Może to być samousprawiedliwienie, kiedy osoba taka uzna, iż jej praca jest tak ważna, że może ignorować zasady etyki nauko-

⁶⁹ A. Siemaszko, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, PWN, Warszawa 1993, s. 184–187.

wej, dzięki czemu, udzielając sobie zgody na wykorzystywanie cudzego dorobku, nie myśli o tym, że jest to nie tylko nieetyczne, ale także szkodzi społeczności naukowej.

Po siódme, ofiara plagiatu zastanawia się nad bilansem zysków i strat, jakie ponosi sprawca z tytułu popełnienia plagiatu. O ile jednak za zyski uznać można możliwość zmiany swego położenia osobistego i materialnego, które niezbyt łatwo jest zmienić nawet po wykryciu plagiatu, o tyle do strat należy zaliczyć dolegliwości, jakie mogą dotyczyć sprawcę, w tym wstyd, stres, sprawy sądowe, a także bycie usuniętym ze środowiska uczonych.

Po ósme, ofiara plagiatu zastanawia się nad przyczynami, motywami zachowania się sprawcy przywłaszczenia autorstwa cudzego tekstu, które jest istotne z analitycznego (teoretycznego) punktu widzenia, gdyż sprawca dzięki plagiatowi zyskuje korzyści osobiste i finansowe, co jest zbieżne z czynami tzw. białych kołnierzyków z teorii Edwina H. Sutherlanda⁷⁰. Przynależność do środowiska naukowego daje plagiatorowi szansę na korzystanie z różnych niematerialnych i materialnych profitów, takich jak: prestiż społeczny, zaszczyty naukowe, nagrody rektorskie czy ministerialne, możliwości bycia członkiem ważnych gremiów naukowych, zajmowanie pozycji kierowniczych w strukturze uczelni lub „ciał naukowych”. Istnieje także fakt przynależności do określonej elity społecznej, przy jednoczesnym oczekiwaniu od innych szacunku za stopnie oraz tytuły naukowe, jak i podziwu dla dokonań zawodowych. Plagiat może również dostarczać profitów finansowych, w tym znacznie wyższych poborów niż dotychczas, nagród pieniężnych, dodatków służbowych za stanowiska, jak też stabilnej pracy.

Po dziewiąte, ofiara plagiatu zastanawia się nad przyczynami bezkarności sprawcy, zakładając, że nie jest to tylko zwykłe naruszenie praw autorskich, ale także naruszenie etyki naukowej i moralności akademickiej. Nie można odrzucić tezy, że sprawca plagiatu gardzi środowiskiem naukowym, które zbiera punkty za publikacje, wypełniając sloty, czy prowadzi badania, aby uzyskać stopień lub tytuł naukowy. Taki brak szacunku dla pracy innych naukowców powoduje powstanie decyzji o „pójściu na skróty”, aby jak najszybciej zdobyć publikacje i sukces naukowy, kosztem innych ludzi. Powodem bezkarności jest również brak jednoznacznych definicji i standardów w nauce, co czyni trudnym ustalenie granicy między inspirowaniem się pracami innych a kradzieżą intelektualną. Ponadto, proces wykrywania plagiatu i przeciwdziałania mu wymaga czasu, wysiłku i specjalistycznej wiedzy, co stanowi wyzwanie dla instytucji naukowych. Może być to także fakt niezbyt dolegliwych konsekwencji dla sprawców plagiatu, często niewspółmiernych do powagi czynu, obejmujących: naganę, zawieszenie wykonywania zawodu, a nie odebranie

⁷⁰ Zob. M. Tomczyk, *Karalne przywłaszczenie autorstwa*, C.H. Beck, Warszawa 2020, s. 8.

stopnia lub tytułu naukowego, czy postawienie sprawcy przed sądem lub nałożenie surowych kar finansowych.

Po dziesiąte, ofiara plagiatu z uwagi na pogorszenie się samopoczucia, skutkujące złymi relacjami z innymi uczonymi, a nade wszystko z członkami rodziny, jest zmęczona sytuacją i najchętniej wycofuje się z dalszych działań lub procedur dyscyplinarnych, nie mówiąc o procedurach sądowych. Może również w wyniku utraty zaufania do środowiska naukowego podjąć decyzję o rezygnacji z pracy naukowej.

5. Zakończenie

Chcąc podsumować niniejsze rozważania, można stwierdzić, że celem opracowania była odpowiedź na pytanie: czym jest plagiat w świetle literatury przedmiotu, na tle patologii nauki, a także jakie są wiktymologiczne odczucia ofiary plagiatu? W związku z tym można wskazać, że oba cele zostały osiągnięte, chociaż z uwagi na ograniczenia edycyjne autorzy publikacji mają świadomość pewnych „przeskoków myślowych”, spowodowanych rezygnacją z rozwinięcia zagadnień prawdy naukowej, ethosu zawodowego naukowca, typów uczonych we współczesnej nauce oraz patologii nauki jako zjawiska społeczno-kulturowego. Zbyt mało miejsca zajęły kwestie roli ofiary w genezie przestępstwa plagiatu, podatności wiktymologicznej, jak również tematyka metodologiczna *case study* i jej rozwinięcie.

Niemniej jednak, omawiając pierwszy cel opracowania (czym jest plagiat w świetle literatury przedmiotu, na tle patologii nauki), można wskazać, że plagiat dotyczy wielu sfer życia społecznego, ale w znaczącej części związany jest z zawłaszczaniem praw autorskich przez pracowników nauki, a zawłaszczanie cudzego autorstwa może być oceniane w kilku płaszczyznach: a) każde przypisanie sobie autorstwa cudzego utworu, jego oryginalnego elementu lub ustalenia naukowego stanowi naruszenie autorskich dóbr osobistych oraz dóbr osobistych na zasadach ogólnych i uzasadnia odpowiedzialność cywilną. Zgoda autora wykorzystanego utworu lub ustalenia naukowego na przypisanie sobie autorstwa przez zawłaszczającego nie ma znaczenia dla istnienia tej odpowiedzialności; b) fakt zawłaszczenia autorstwa stanowi poważne naruszenie dobrych obyczajów, godzące w istotę obowiązków pracownika naukowego. W przypadku pracownika naukowego jest przejawem braku kwalifikacji moralnych uzasadniających pełnienie obowiązków. Ściganie skutków odbywać się powinno w postępowaniu dyscyplinarnym, a w stosunku do pracowników naukowych uzasadnia odpowiedzialność pracowniczą; c) w płaszczyźnie administracyjnej praca, w której przypisano sobie autorstwo cudzego utworu lub jego oryginalnych fragmentów, nie spełnia wymogów oczekiwanych od prac będących podstawą do ubiegania się (lub stanowiących element postępowania) o stopień

albo tytuł naukowy. Jeżeli okoliczność taka ujawni się później, jest podstawą do wznowienia postępowania i uwzględnienia tej wady w dalszym toku wznowionego postępowania; d) w płaszczyźnie karnoprawnej zawłaszczenie autorstwa cudzego utworu lub jego oryginalnych fragmentów powinno być rozważane w kontekście istniejących postaci przestępstw⁷¹.

Plagiat jest jedną z kilku form patologii nauki, będąc zarówno przestępstwem w świetle obowiązujących przepisów prawa, jak i wykroczeniem naukowym oraz badawczym, wchodzącym w skład innych zjawisk dysfunkcyjnych w nauce, takich jak: fabrykowanie wyników, fałszowanie danych, intencjonalnie błędna interpretacja danych, wyciąganie określonych wniosków zgodnych z oczekiwaniami sponsora, wykorzystanie cudzej wiedzy, pozyskanej informacji lub pomysłów w opracowaniu naukowym bez odniesienia się do ich faktycznych autorów. Plagiat ze względu na intencję może mieć charakter przypadkowy (niezamierzony) lub celowy (zamierzony). Plagiat przypadkowy może być spowodowany brakiem doświadczenia naukowo-analitycznego sprawcy, brakiem świadomości ograniczeń związanych z pobieraniem różnorodnych danych z Internetu i fragmentów tekstów ze źródeł książkowych, a także brakiem umiejętności odpowiedniego doboru źródła danych i cytowania prac innych osób. Celowy plagiat przybiera formę celowego kopiowania prac innych osób i przedstawiania takiego tekstu jako własnego, kopiowania dużych fragmentów opracowań naukowych, w tym artykułów i książek zamieszczonych w źródłach internetowych, z celowym zamiarem oszukania innych, że jest to oryginalne, własne opracowanie⁷².

W ramach zjawiska plagiatu można ponadto wyróżnić kilka grup zagadnień, których kryterium wyróżniającym jest podejście społeczno-filozoficzne, a wśród nich: a) plagiat postrzegany w kategoriach kradzieży, czyli kradzież słów lub idei innych osób i przedstawienie ich jako swoich; b) plagiat stanowiący pogwałcenie zasad etyki, czyli poważne naruszenie zasad etyki w związku z prezentowaniem jako własnych słów innych osób; c) plagiat traktowany jako pożyczka, która nie może zostać zwrócona, gdyż jest zapożyczeniem idei i fragmentów tekstu od innych ludzi, bez właściwego podniesienia ich zasług; d) plagiat stanowiący zaprzeczenie standardów intelektualnych, gdyż dokonując go, rezygnuje się z krytycznego myślenia⁷³.

Omawiając z kolei drugi cel opracowania (jakie są wiktymologiczne odczucia ofiary plagiatu), można wskazać, że analiza *scoping review* pokazuje, iż wiktymologia jako subdyscyplina kryminologii nie podjęła tematyki ofiary plagiatu, przez co

⁷¹ J. Błęszyński, *Podstawy prawne...*, s. 20–21.

⁷² R.A.A. Mohammed et al., *Plagiarism in Medical Scientific Research*, "Journal of Taibah University Medical Sciences" 2015, vol. 10, no 1, s. 6–7.

⁷³ A. Gromkowska-Melosik, *Ściąg, plagiaty, fałszywe dyplomy. Socjopatologia edukacji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007, s. 84.

istnieje pewna luka metodologiczna, która nie pozwala zgodzić się z jedną z głównych tez wiktymologii mówiącej o roli ofiary plagiatu w genezie przestępstwa nieuprawnionych zapożyczeń innego tekstu przez sprawcę, co ukazano w niniejszym opracowaniu, charakteryzując kwestie podatności wiktymologicznej. Dlatego też należy dogłębnie zastanowić się nad tym zagadnieniem i wprowadzić nowy paradygmat naukowy do wiktymologii. Potwierdza to także analiza *case study*, która pokazuje, co czuje ofiara plagiaryzmu.

Aby podsumować zaprezentowane rozważania, można skonstruować uwagi *de lege lata* i *de lege ferenda* do problematyki plagiaryzmu.

Wśród uwag *de lege lata* można wskazać, że z jednej strony, gdy problematyka plagiaryzmu rozwija się znacząco we współczesnej nauce, stanowiąc poważne wyzwanie dla uczciwości i wiarygodności badań naukowych, to aby przeciwdziałać temu problemowi, powstało wiele regulacji prawnych i etycznych, które mają na celu ochronę oryginalności pracy naukowej oraz promowanie uczciwości wśród badaczy. Są nimi: a) prawo autorskie; b) kodeksy etyczne; c) obowiązek uczciwości naukowej, w tym cytowania i referencje; d) istnienie systemów antyplagiatowych; e) edukacja i świadomość istnienia etyki naukowej. Ale z drugiej strony fakt rozwijania się takiego zjawiska nie pozwala jednoznacznie stwierdzić, że istniejące rozwiązania prawne są na tyle skuteczne, że spowodują zmniejszenie się jego skali we współczesnej nauce.

Wśród uwag *de lege ferenda* można wskazać, że w celu przeciwdziałania problemowi plagiaryzmu w nauce należy wdrożyć kilka działań, zarówno o charakterze legislacyjnym, jak i etycznym, aby skala zjawiska uległa znaczącemu zmniejszeniu się albo aby przestało ono istnieć. Oczywiście wymaga to współpracy i zaangażowania zarówno społeczności akademickiej oraz instytucji naukowych, jak i polityków (parlamentarzystów), dzięki którym poprzez zdecydowane działania legislacyjne, edukację oraz wprowadzenie odpowiednich sankcji i narzędzi można rzeczywiście zmniejszyć liczbę przypadków plagiatu, co przyczyni się do wzrostu wiarygodności i jakości badań naukowych. Można wymienić następujące działania: a) potrzeba skonstruowania legalnej definicji plagiatu, plagiatora i plagiaryzmu jako zjawiska dysfunkcyjnego, wprowadzenie jej do odpowiedniego aktu prawnego, a także zaprezentowanie skutecznej sankcji formalnej. Oznacza to również wzmocnienie systemu sankcji, które winny mieć charakter prewencyjny, a nawet odstrasżający, zakładający nie tylko sankcje dyscyplinarne dla plagiatora, ale też rozwiązanie umowy o pracę bez wypowiedzenia na mocy art. 52. § 1 ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy⁷⁴. Powinny także zostać wprowadzone dotkliwe sankcje

⁷⁴ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2022 r., poz. 1510, 1700, 2140; Dz.U. z 2023 r., poz. 240, t.j.).

finansowe dla sprawców, w tym zwrot kosztów procedur awansu naukowego, otrzymanych kwot pieniężnych za nagrody rektorskie lub dziekańskie, kwot za staże, delegacje, konferencje itp.; b) wzmocnienie formalnej procedury kontroli i oceny prac naukowych wszystkich uczonych, w tym rygorystyczne kontrole przy przyjmowaniu opracowań do publikacji, poprzez weryfikację oryginalności i autentyczności. Ponadto należy wzmocnić system narzędzi wykrywających plagiaty, w tym wewnętrzny system bezpieczeństwa opracowań naukowych, który winien mieć swoją wersję w wydziałowym/uczelnianym systemie antyplagiatowym. Fakultatywnie należy zaproponować utworzenie funkcji pełnomocnika ds. przeciwdziałania plagiaryzmowi w danej uczelni, odpowiedzialnego za decyzje tylko przed rektorem, a nie dziekanami czy przewodniczącym rad dyscyplin naukowych; c) powinien zostać stworzony formalny system obligujący każdego uczonego, bez względu na wiek i stopień czy tytuł naukowy, do podnoszenia wiedzy w sferze plagiaryzmu i edukacji w tym zakresie, a szczególnie w sferze etyki naukowej, dobrych praktyk w nauce i odpowiedzialności intelektualnej. Ponadto powinny zostać wprowadzone formalne regulacje dotyczące zapoznawania się uczonych z zasadami etycznymi i standardami naukowymi w nauce, mające charakter obligatoryjnych studiów podyplomowych lub kursów z egzaminami końcowymi dla każdego uczonego; d) winien zostać formalnie ukształtowany system współpracy międzyinstytucjonalnej (instytucje akademickie, stowarzyszenia, organizacje naukowe), tworzony w celu opracowania i wdrożenia wspólnych standardów etycznych oraz działań przeciwdziałających plagiatom, zarówno na poziomie wymiany informacji, szkoleń dla pracowników naukowych, jak i integracji działań antyplagiatowych. Poza tym, to same instytucje akademickie winny przyjąć aktywną rolę w zwalczaniu plagiatu poprzez dostarczanie odpowiednich zasobów i wsparcia, czyli niezależnych od danej uczelni (będących pod kontrolą niepodatnych na korupcję instytucji zewnętrznych) systemów antyplagiatowych dotyczących doktoratów, wydawanych monografii, obejmujących również zagraniczne opracowania naukowe. Powinno się także wprowadzić obowiązek składania oświadczeń przez doktorantów, habilitantów i osoby aspirujące do tytułu naukowego, że ich prace nie noszą znamion plagiatów. Podobne zalecenia winno się wprowadzić w przypadku monografii i czasopism naukowych, a ich naruszenie powinno skutkować bezwzględnie stosowanymi sankcjami.

Bibliografia

- Apanowicz J., *Metodologia ogólna*, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, Gdynia 2002.
- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, przeł. W. Betkiewicz i in., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Bieliński J., Tomczyńska A., *Etos nauki we współczesnej Polsce*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2019, nr 1–2 (53–54), s. 219–250.
- Bieńkowska E., *Wiktymologia*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2018.
- Bieńkowska E., *Wiktymologia. Zarys wykładu*, Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich, Warszawa 2000.
- Bleszyńska-Wysocka J., *Plagiat ukryty i cywilnoprawna odpowiedzialność za jego popełnienie*, w: *Działalność naukowo-dydaktyczna w świetle prawa autorskiego*, red. W. Lis, G. Tylec, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 25–32.
- Bleszyński J., *Podstawy prawne i możliwości przeciwdziałania przywłaszczaniu sobie autorstwa cudzej twórczości w pracach dyplomowych i doktorskich*, w: *Raport o zasadach poszanowania autorstwa w pracach dyplomowych oraz doktorskich w instytucjach akademickich i naukowych*, red. E. Wosik, Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa 2005, s. 18–22.
- Bocheński M., *Krytyczne spojrzenie na koncepcję przyczynienia się ofiary do zaistnienia przestępstwa zgwałcenia*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2010, r. 14, z. 2, s. 57–71.
- Chalmers A.F., *Czym jest to, co zwiemy nauką? Rozważania o naturze, statusie i metodach nauki. Wprowadzenie do współczesnej filozofii nauki*, przeł. A. Chmielewski, Siedmioróg, Wrocław 1997.
- Chwedeńczuk B., *Spór o naturę prawdy*, PIW, Warszawa 1984.
- Coveney P., Highfield R., *Granice złożoności. Poszukiwania porządku w chaotycznym świecie*, przeł. P. Amsterdamski, Prószyński i S-ka, Warszawa 1997.
- Dudek J., *Sumienie naukowe i kryzys niezależności uczonych*, „Rocznik Lubuski” 2020, t. 46, cz. 1, s. 203–218.
- Falandysz L., *Wiktymologia*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1979.
- Fanelli D., *How Many Scientists Fabricate and Falsify Research? A Systematic Review and Meta-Analysis of Survey Data*, “PLoS ONE” 2009, no 4, article e5738.
- Feyerabend P.K., *Consolations for the Specialist*, in: *Criticism and the Growth of Knowledge*, eds. I. Lakatos, A. Musgrave, Cambridge University Press, Cambridge 1970, s. 197–230.
- Flick U., *Jakość w badaniach jakościowych*, przeł. P. Tomanek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Flick U., *Projektowanie badania jakościowego*, przeł. P. Tomanek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

- Frankfort-Nachmias C., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, przeł. E. Hornowska, Zysk i S-ka, Poznań 2001.
- Fudalej M., *Patologia życia naukowego*, w: *Socjologia nauki. Zarys problematyki*, red. Z. Krawczyk, COM SNP, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1990.
- Gibbs G., *Analizowanie danych jakościowych*, przeł. M. Brzozowska-Brywczyńska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2023.
- Goćkowski J., *Autorytety świata uczonych*, PIW, Warszawa 1984.
- Gromkowska-Melosik A., *Ściagi, plagiaty, fałszywe dyplomy. Socjopatologia edukacji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007.
- Heller M., *Filozofia nauki*, Copernicus Center Press, Kraków 2016.
- Heller M., *Filozofia nauki. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Petrus, Warszawa 2011.
- Hołyst B., *Rola ofiary w genezie zabójstwa*, „Państwo i Prawo” 1964, nr 11, s. 746–755.
- Hołyst B., *Wiktymologia*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2011.
- Hołyst B., *Wiktymologia*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1997.
- Hołyst B., *Wiktymologia kryminalna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2021.
- Hołyst B., *Wiktymologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2020.
- Jemielniak D., *Wprowadzenie. Różnorodność metodologii i narzędzi w badaniach jakościowych*, w: *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*, t. 2, red. D. Jemielniak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. IX–XVII.
- Kawa J., *Metodologia, metodyka, metoda jako podstawa wywodu naukowego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 21, s. 169–188.
- Keay S., Kirby S., *Defining Vulnerability: From the Conceptual to the Operational*, „Policing” 2018, vol. 12, no 4, s. 428–438.
- Kisiel P., *Ethos nauki i uczonego w świetle koncepcji nauki J. Goćkowskiego*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2011, nr 2 (188), s. 203–215.
- Kister Ľ., *Studium przypadku w dydaktyce problemów bezpieczeństwa*, in: *Nove trendy vo vyučovaní spoločensko-vedných predmetov v školách zameraných na bezpečnosť. Medzinárodná Vedecká Konferencia Liptovský Mikuláš 24–25.10.2013. Zborník Vedeckých a Odborných Prac*, ed. J. Matis, D. Malik, Akademia Ozbrojených Sil gen. M.R. Stefanika, Liptovský Mikuláš 2013, s. 134–149.
- Kitcher P., *Science, Truth, and Democracy*, Oxford University Press, Oxford 2001.
- Klepacki B., *Wybrane zagadnienia związane z metodologią badań naukowych*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 2009, seria G, t. 96, z. 2, s. 38–46.
- Konarska-Wrzošek V., Marek A., *Prawo karne*, C.H. Beck, Warszawa 2019.
- Krajewski W., *Prawa nauki. Przegląd zagadnień metodologicznych i filozoficznych*, Książka i Wiedza, Warszawa 1998.
- Kuc B.R., *Funkcje nauki. Wstęp do metodologii. Nauka nie jest grą*, Wydawnictwo TPM, Warszawa 2012.
- Kuć M., *Wiktymologia*, C.H. Beck, Warszawa 2010.

- Kuhn T.S., *Struktura rewolucji naukowych*, PWN, Warszawa 1968.
- Kuhn T.S., *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press, Chicago 1962.
- Kulesza C., *Wiktymologia procesowa*, Temida II, Białystok 2020.
- LaFollette M.C., *The Evolution of the "Scientific Misconduct" Issues: An Historical Overview*, "Proceedings of the Society for Experimental Biology and Medicine" 2000, vol. 224, no 4, s. 211–215.
- Lakatos I., *Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes*, in: *Criticism and the Growth of Knowledge*, eds. I. Lakatos, A. Musgrave, Cambridge University Press, Cambridge 1970, s. 91–196.
- Leszczyński J., *O niezmienności sposobu uprawiania dogmatyki prawa*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2010, t. 81, s. 115–129.
- Lisiecka K., Kostka-Bochenek A., *Case Study Research jako metoda badań naukowych*, „Przeгляд Organizacji” 2009, nr 10 (837), s. 25–29.
- Mania G., *Plagiat muzyczny*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego (Prace z Prawa Własności Intelektualnej)” 2016, z. 3, s. 54–69.
- Metodologia badań w naukach o zarządzaniu. (Materiał pomocniczy)*, Społeczna Akademia Nauk w Łodzi, Łódź 2003.
- Metody badań jakościowych*, red. N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Moczuk E., *Bezpieczeństwo szkolne w ujęciu holistycznym. Analiza zagadnienia na przykładzie badań młodzieży szkolnej Rzeszowa*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2022.
- Mohammed R.A.A. et al., *Plagiarism in Medical Scientific Research*, "Journal of Taibah University Medical Sciences" 2015, vol. 10, no 1, s. 6–11.
- Mozgawa M., Radoniewicz J., *Prawnokarne aspekty prawa autorskiego (analiza dogmatyczna i praktyka ścigania)*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2002.
- Nowakowski K., Szarras-Kudzia K., Przewoźnik S., *Przedmowa*, w: *Oblicza wiktyimizacji. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. K. Nowakowski, K. Szarras-Kudzia, S. Przewoźnik, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2022, s. 7–11.
- Opar A., *Podatność wiktyimizacyjna – przesłanki i formy przeciwdziałania wiktyimizacji*, „Rozprawy Społeczne” 2016, t. 10, nr 2, s. 24–30.
- Opar A., Piątek T., *Edukacja z zakresu TIK a problem wiktyimizacji człowieka doby społeczeństwa informacyjnego*, „Dydaktyka Informatyki” 2017, nr 12, s. 57–62.
- Patton E., Appelbaum S.H., *The Case for Case Studies in Management Research*, "Management Research News" 2003, vol. 26, no 5, s. 60–71.
- Perloff L.S., *Perceptions of Vulnerability to Victimization*, "Social Issues. A Journal of the Society for the Psychological Study of Social Issues" 1983, vol. 39, no 2, s. 41–61.
- Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1998.

- Pizło W., *Studium przypadku jako metoda badawcze w naukach ekonomicznych*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2009, t. 11, z. 5, s. 246–251.
- Pondel E., Strojny J., Tabasz W., *Prawo własności intelektualnej*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2013.
- Popper K.R., *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*, Routledge Taylor & Francis Group, London–New York 1963 (reprint w 2004 r.).
- Popper K.R., *Mit schematu pojęciowego. W obronie nauki i racjonalności*, przeł. B. Chwedeńczuk, Książka i Wiedza, Warszawa 1997.
- Popper K.R., *Wiedza obiektywna. Ewolucyjna teoria epistemologiczna*, przeł. A. Chmielewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2022.
- Prawo autorskie. Komentarz*, red. A. Niewęglowski, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz*, red. D. Flisak, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz*, red. W. Machała, R.M. Sarbiński, Wolters Kluwer, Warszawa 2019.
- Przyłuska-Fischer A., *Etyka badań naukowych – od etosu do regulacji*, „Postępy Rehabilitacji” 2012, nr 4, s. 15–21.
- Resnik D.B., *The Ethics of Science. An Introduction*, Routledge, London–New York 2005.
- Sarkowicz J., *Przestępstwo plagiatu w świetle przepisów Unii Europejskiej i polskiego prawa*, „Przegląd Sądowy” 2012, nr 3, s. 63–75.
- Sauerland K., *Idea uniwersytetu. Aktualność tradycji Humboldta?*, „Przegląd Pedagogiczny” 2008, nr 1, s. 29–37.
- Schmidt-Asmann E., *Dogmatyka prawa administracyjnego. Bilans rozwoju, reformy i przyszłych zadań*, przeł. M. Bochwic-Ivanovska, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2022.
- Schneider H.-J., *Wiktymologia – nauka o ofierze przestępstwa*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1980, t. 11, s. 57–72.
- Schreck Ch.J., Berg M.T., *What Ideas of Victimization and Vulnerability Mean for Criminological Theory: A Logical Appraisal*, in: *Revitalizing Victimization Theory: Revisions, Applications and New Directions*, eds. T.C. Pratt, J.J. Turanovic, Routledge Publisher, London–New York 2021, s. 15–55 (Advances in Criminological Theory, vol. 27).
- Shamoo A.E., Resnik D.B., *Responsible Conduct of Research*, Oxford University Press, Oxford 2015.
- Siemaszko A., *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, PWN, Warszawa 1993.
- Skarbek W.W., *Wybrane zagadnienia metodologii nauk społecznych*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2013.
- Sokołowska A., *Zjawisko plagiatu a młodzież akademicka. Studium socjopedagogiczne*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2020.

- Tarka P., *Specyfika i komplementarność badań ilościowych i jakościowych*, „Wiadomości Statystyczne” 2017, nr 3 (670), s. 16–27.
- Tijdink J.K., Verbeke R., Smulders Y.M., *Publication Pressure and Scientific Misconduct in Medical Scientists*, “Journal of Empirical Research on Human Research Ethics” 2014, vol. 9, no 5, s. 64–71.
- Tomczyk M., *Karalne przywłaszczenie autorstwa*, C.H. Beck, Warszawa 2020.
- Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*, red. J. Barta, R. Markiewicz, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
- Ustawy autorskie. Komentarze*, t. 2, red. R. Markiewicz, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Wieczorek J., *Etyka i patologie polskiego środowiska akademickiego*, Niezależne Forum Akademickie, Kraków 2010.
- Woleński J., *Epistemologia. Poznanie. Prawda. Wiedza. Realizm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2022.
- Z problematyki wiktyologii. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej*, red. L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2017.
- Ziman J., *Społeczeństwo nauki*, PIW, Warszawa 1972.
- Żukiewicz A., *Społeczny ethos uczonych a procesy „zrzedniczenia” nauki*, „Rocznik Lubuski” 2018, t. 44, cz. 2, s. 81–92.
- Żywczok A., *Wychować człowieka prawdomównego. Koncepcje, badania naukowe, wdrożenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016.

dr hab. EUGENIUSZ MOCZUK, prof. PRZ

e-mail: e.moczuk@prz.edu.pl

Socjolog, zatrudniony w Katedrze Nauk Humanistycznych i Społecznych Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej. Autor kilkunastu monografii naukowych, a także ok. 180 artykułów w czasopismach naukowych i opracowaniach zwartych. Stały recenzent w krajowych i zagranicznych czasopismach naukowych. Członek Polskiego Towarzystwa Socjologicznego oraz Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego.

Jego zainteresowania naukowe dotyczą kwestii zjawisk patologii społecznej, procesów społecznych związanych z przestępczością, nauką o bezpieczeństwie, socjologią policji, socjologią wojska i wojny, zagadnieniami grup dyspozycyjnych, kryminologii, kryminalistyki, suicydologii, wiktyologii.

Twórca badań terenowych i raportów naukowych na temat m.in. problematyki przestępczości w środowisku lokalnym, funkcjonowania policjantów dzielnicowych, przeciwdziałania problemom narkomanii, przemocy w środowisku szkolnym. Autor konceptualizacji badań dotyczących możliwości włączenia emerytowanych wojskowych i funkcjonariuszy służb mundurowych do działań związanych z tworzeniem systemu zarządzania kryzysowego na wypadek wojny.

Sociologist, employed at the Department of Humanities and Social Sciences, Faculty of Management, Rzeszów University of Technology. Author of several scientific monographs, as well as approximately 180 articles in scientific journals and collective studies. Regular reviewer in national and foreign scientific journals. Member of the Polish Sociological Association and the Polish Forensic Association.

His scientific interests include issues of social pathology phenomena, social processes related to crime, security science, sociology of the police, sociology of the army and war, issues of dispositional groups, criminology, crime detection, suicidology, victimology.

Creator of field research and scientific reports on, *inter alia*, the issues of crime in the local environment, functioning of police district officers, counteracting the problems of drug addiction, violence in the school environment. Author of conceptualisation of research on the possibility of including retired military and uniformed services officers in activities related to the creation of a crisis management system in case of war.

dr DOROTA KAMUDA

e-mail: dkamuda@prz.edu.pl

Doktor nauk prawnych, specjalność naukowa: prawo karne. Zatrudniona na stanowisku adiunkta w Katedrze Prawa i Administracji Politechniki Rzeszowskiej. Radca prawny. Główne zainteresowania badawcze koncentrują się na: odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych, cyberprzestępczości i przestępczości gospodarczej, jak również innych zagadnieniach z zakresu prawa karnego, cywilnego, gospodarczego i prawa pracy. Autorka monografii i licznych artykułów poświęconych tematyce prawniczej oraz z zakresu bezpieczeństwa wewnętrznego.

Doctor of Law, scientific specialisation: criminal law. Employed as an assistant professor at the Department of Law and Administration of the Rzeszów University of Technology. She is also a solicitor. Her main research interests focus on criminal liability of collective entities, cybercrime and economic crime, as well as other issues in criminal, civil, economic and labour law. Author of monographs and numerous articles on legal and internal security issues.

dr / lek. med. ARKADIUSZ D. LEŚNIAK-MOCZUK

e-mail: ad.lesniak@icloud.com

Doktor nauk prawnych, specjalność naukowa: prawo karne i kryminologia. Absolwent również studiów medycznych. Jego zainteresowania badawcze dotyczą kwestii związanych z demoralizacją nieletnich, bezpieczeństwem lokalnym i publicznym, a także spraw związanych z prawem medycznym i zarządzaniem w ochronie zdrowia. Autor licznych publikacji naukowych z zakresu prawa karnego oraz bezpieczeństwa lokalnego i publicznego. Uczestnik 45 konferencji naukowych z zakresu prawa i medycyny, w tym 9 zagranicznych. Uczestniczył w kilku projektach badawczych, w tym „The International Self-Report

Delinquency Study” (ISR-3) z Northeastern University College of Social Sciences and Humanities w USA.

Doctor of Law, scientific specialisation: criminal law and criminology. He is also a graduate of medical studies. His research interests include issues related to the demoralisation of minors, local and public safety, as well as matters related to medical law and health care management. He has authored numerous scientific publications on criminal law and local and public safety. Participant of 45 scientific conferences on law and medicine, including 9 foreign conferences. He has been involved in several research projects, including “The International Self-Report Delinquency Study” (ISR-3) with Northeastern University College of Social Sciences and Humanities, USA.